

τόν ὀρμητικό καί ἐξωργισμένο τόνο, πού ὁ Κάλβος δείχνει στήν ὠδή του, καί προτρέποντάς τον νά συνεχίσῃ τή μελέτη τῶν κλασσικῶν συγγραφέων πού ξέρουν νά διδάσκουν τήν ἁρμονία, τήν ἰσορροπία καί τὸ ὀρθόν μέτρον.

«Ἐν πρώτοις — γράφει — πρέπει νά ἀρκεσθῆτε νά μὴ βγῆτε ἀπὸ τὴ μετριότητα καί νά μείνετε μὲ τοὺς τίτλους τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ τῆς Πιστοίας καί τοὺς ἀνάλογους, καί μὲ τοὺς ἐπαίνους τῶν συναδέλφων σας Ἀρκάδων, ὅσο μεταχειρίζασατε τὰ γράμματα κατὰ τρόπο χυδαῖο. Οὔτε θὰ μπορέσετε νά ἐξευγενίσετε τὴ διάνοια, οὔτε νά συστηματοποιήσετε τὴν κρίσι, οὔτε νά τροφοδοτήσετε οὐσιαστικά τὸ πνεῦμα σας, παρά μόνον ὅταν ἐπιδοθῆτε μὲ ἐπίμονη καί θερμὴ θέλησι στὴ μελέτη τῶν Λατίνων καί Ἑλλήνων συγγραφέων. Καί εἶναι μεγαλύτερη ντροπὴ γιὰ μᾶς πού γεννηθήκαμε καί μεγαλώσαμε γιὰ νά μάθωμε σὲ δυὸ περίπου χρόνια τὴ γλῶσσα τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Θουκυδίδου καί τοῦ Πλάτωνος, νά τὴν ψελλίζωμε μόλις, ὅταν ἄλλοι, ὅπως αὐτοὶ οἱ Γερμανοὶ (πού ἀνάμεσά τους βρίσκομαι), δαπανοῦν τόσα χρόνια, ὥσπου στὸ τέλος τὴ μιλοῦν καί τὴ νιώθουν καλύτερα ἀπὸ μᾶς. Κ' ἐκτός ἀπὸ τὴ ντροπὴ εἶναι καί μεγάλη ζημία, γιατί ἐκτός ἀπ' τοὺς Ἰταλοὺς, δὲν πιστεύω ἄλλες διάνοιες νά μποροῦν ποτὲ νά ζωντανέψουν, τόσο ἀπὸ τὴν ψυχρότητα τοῦ χαρακτήρος, ὅσο κι ἀπ' τὴν τραχύτητα τῶν ἰδιωμάτων τους, τὴ ζωὴ καί τὰ πνεύματα, πού μὲ τόση εὐκολία μποροῦμε νά ξαναζωντανέψουμε ἐμεῖς ἀπὸ τ' ἀρχαῖα... Λοιπὸν νά παύσετε γιὰ τὴν ὥρα νά γράφετε σονέττα, ὕμνους καί ὠδές, νά συναναστρέφεσθε δὲ ἡμέρα καί νύκτα, μὲ μετριοφροσύνη καί νεανικὴ τόλμη μὲ τοὺς μεγάλους τῆς Ἀρχαιότητος καί μὲ καμμιά δωδεκαριά Ἰταλοὺς πεζογράφους καί ποιητές. Ἄν δέ, καθὼς ἐγὼ νομίζω, εἴσατε ἄξιος, νά γίνετε μαθητὴς τους, τὸ ὄνομα αὐτὸ θὰ φανῆ στὰ ἔργα σας, κι ὅταν εἶναι καιρὸς, θὰ σᾶς κἀνη περισσότερὴ τιμὴ ἀπὸ χίλια διπλώματα Ἀκαδημαϊκοῦ καί Ποιμενίσκου Ἀρκάδος. Ἡ ἄλλη συμβουλὴ εἶναι σοβαρώτερη, ἀλλὰ καί εὐκολώτερη στὴν ἐφαρμογὴ. Στὴν ὠδή σας μιλάτε ὀργισμένος πρὸς τὴν Πατρίδα σας καί βρίσκετε παραδείγματα τῆς ὀργῆς αὐτῆς στὸ Δάντη καί στὸν Ἀλφιέρη. Ἄς ἀφήσωμε κατὰ μέρος τὸ πνεῦμα τῶν δυὸ ἐκείνων Ἰταλῶν... Ὅμως δὲν γνωρίζουν ὅλοι νά ὀργίζονται γενναίόψυχα καί πρὸς τὸ καλὸ, καί ἡ μεγαλόψυχη Μῆνις εἶναι δῶρο, ὅπως κάθε ἄλλο πρᾶγμα, τῆς Μητρὸς Φύσεως· εἶναι τέτοιο δῶρο, ὥστε μὲ βᾶσι τὸ πάθος αὐτὸ δημιουργήθηκε τὸ πρῶτο ποίημα τοῦ κόσμου⁽²⁵⁾».

Στὸ γράμμα του αὐτὸ ὁ Φώσκολος ἀποκαλεῖ τὸν Κάλβο «ἀγαπητὸ μου παιδί, παιδί μου Ἄνδρα», πού μᾶς μαρτυρεῖ πόσην ἀγάπη καί ἀφοσίωσι ἔτρεφε πρὸς αὐτόν. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ περιεχόμενο, πρέπει νά

ὁμολογηθῆ ὅτι τὸ γράμμα αὐτὸ τοῦ Φώσκολου εἶναι — καθὼς παρατηρεῖ κι ὁ Ἄντόνα - Τραβέρση⁽²⁶⁾ — ἓνα ἀπὸ τὰ ὠραιότερα καί σπουδαιότερα τοῦ μεγάλου ζακυνθινοῦ ποιητοῦ, τόσο γιὰ τὸ ὕφος, ὅσο καί γιὰ τὶς πολύτιμες νοουθεσίες του. Ὁ Φώσκολος ἀναγνωρίζει ὅτι ὁ νεαρὸς συμπατριώτης του ἔχει ποιητικὴ διάθεσι κι ὄχι κοινὸ πνεῦμα, καί ὑπογραμμίζει τὸ ἐλληνοπρεπὲς καί ὑψηλὸν ὕφος τῆς ὠδῆς τοῦ Κάλβου. Ταυτοχρόνως ὁμῶς δὲν ἀποσιωπᾷ καί μερικὰ ἐλαττώματα τῆς συνθέσεως καί παροτρύνει τὸν ἀνυπόμονο στιχουργὸ νά εἶναι λιγώτερο βιαστικός. Ὁ Κάλβος ἀκολούθησε τὶς συμβουλές τοῦ δασκάλου του· ἐπιδόθηκε μὲ ζῆλο καί πάντοτε μεγαλύτερο ἐνθουσιασμό στὴ μελέτη τῶν κλασσικῶν ἔργων πού ἡ ὠφέλιμη ἐπίδρασι τους εἶναι ὀλοφάνερη στὶς ἐλληνικὲς του ὠδές. Ἀπὸ τώρα ὁμῶς εἶναι ἐκδηλη ἡ τάσι του νά θέτῃ ὡς κέντρο τῆς ποιητικῆς του παραγωγῆς τὴν Πατρίδα καί τὴν ἐλευθερία. Ἡ Πατρίδα εἶναι ἀπὸ τώρα ἡ βᾶσι καί ὁ ἄξονας γύρω ἀπ' τὸν ὁποῖο περιστρέφεται ἡ σκέψι του καί ἡ λύρα του⁽²⁷⁾.

Δ'. Ἄκαρπες περιπλανήσεις καί πνευματικὴ προετοιμασία.

§ 10.— Στὸ μεταξὺ ὁ Φώσκολος στὴν Ἑλβετία, μόνος ὅπως βρίσκεται, ὑποφέρει τρομερά. Δὲν ἔχει ἓνα φίλο νά μιλήσῃ, ἓνα σύντροφο νά τὸν παρηγορήσῃ στὶς κρίσιμες αὐτὲς στιγμὲς τῆς ζωῆς του, ἓνα γνωστὸ πρόσωπο νά τὸν βοηθῆ στὶς ἐργασίες του. Ὁ ἐλβετικὸς χειμῶνας τὸν ἐκνευρίζει. Ἡ ἐργασία δὲν προχωρεῖ. Συχνὰ τὸν πειράζουν καί πυρετοὶ. Νιώθει τὴν ἀπόλυτη ἀνάγκη συντροφιάς καί ἀποφασίζει νά στραφῇ στοὺς κατιόλους τοῦ φίλου, ἀναζητώντας τὸ κατάλληλο πρόσωπο, πού θὰ δεχόταν νά τὸν συνδράμῃ. Πρᾶγμα ὄχι βέβαια εὐκόλο. Ἄν ὁ Φώσκολος εἶχε στὴ διάθεσί του πλοῦτη, ἢ μποροῦσε ὁπῶσδήποτε νά προσφέρῃ καί νά ἐξασφαλίσῃ τὴν καλοπέρασι στὸ συνεργάτη του, δὲ θάταν ἴσως δύσκολο νά βρῆ κανένα νέο, διατεθειμένο νά τρέξῃ κοντά του. Ἄλλ' ὁ Φώσκολος ἐκείνη τὴν ἐποχὴ δὲν εἶχε τίποτα νά προσφέρῃ. Οὔτε φυσικὰ τιμὲς καί δόξες, γιατί βρισκόταν σ' ἓνα περιβάλλον πού δὲν τοῦ ἐπέτρεπε κἄν νά κινῆται ἐλεύθερα, οὔτε πολιτικὴ ὑποστήριξι, γιατί ὁ ἴδιος ὑπόφερε καί μὲ τὰ μελανώτερα χρώματα ζωγράφιζε τὴν κατάστασί του, οὔτε, τέλος, χρήματα, γιατί ὁ ἴδιος ἐστερεῖτο καί ἀναγκαζόταν νά καταφεύγῃ στὴ μεγαλοψυχία τῶν φίλων του γιὰ νά ζῆ. Ποιὸς θὰ δεχόταν λοιπὸν ποτὲ μ' αὐτὲς τὶς συνθήκες νά πάῃ κοντά του; Ποιὸς θὰ ἀναλάμβανε ποτὲ νά θυσιασθῆ — γιὰ πρᾶγματικὰ γιὰ μιὰ θυσία ἐπρόκειτο — χωρὶς καμμιά θετικὴ ἀνταπόδοσι ἢ ἔστω καί ὀπίσχει γιὰ τὸ μέλλον του; Ἐνας συμφερον

τολόγος, ἕνας μικρόψυχος, ἕνας ἐγωϊστής δὲ θὰ τὸ ἀποφάσιζε ποτέ!

Ὁ Φώσκολος στράφηκε στὴν ἀρχὴ στοῦ γνωστὸ φίλου του λογοτέχνη καὶ μαρτυρικὸ πατριώτη, τὸν Σὺλβιο Πέλλικο (108). Ἀλλ' ἡ ἀπάντησις στάθηκε ἀρνητικὴ (109). Ὁ Πέλλικο εἶχε βρῆ κάποια ἄλλη ἐργασία καὶ δὲν ἐνόμισε φρόνιμο ν' ἀφήσῃ τὸ βέβαιο καὶ θετικὸ γιὰ τὸ ἀβέβαιο καὶ ἀόριστο. Τότε ὁ Φώσκολος σκέφθηκε τὸν ποιητὴ μας. Στὸ μεταξὺ ὁ Κάλβος ἀφοῦ εἰμίει γιὰ ἕνα χρονικὸ διάστημα στοῦ σπιτι τοῦ Φώσκολου, σὰν εἶδε ὅτι ἡ ἐπιστροφή τοῦ δασκάλου του στὴν Τοσκανικὴ πρῶτεύουσα ἦταν πιά ἀπίθανη, ζήτησε νὰ βρῆ καμμιά ἐργασία πού νὰ τοῦ ἐξασφαλίσῃ τὴ ζωὴ. Καὶ πράγματι βρῆκε ἀπασχόλησις στὴν οἰκογένεια Φίντσι, πού τοῦ ἐξασφάλιζε «κατοικία, τροφή καὶ δέκα σκουδα τὸ μῆνα (100)» καὶ τοῦ ἐπέτρεπε, ἂν ὄχι μεγάλα πράγματα, πάντως νὰ συνεχίσῃ τὴν ἄλλως τε σ' αὐτὸν συνειθισμένη μετρία ζωῆς. Ἀλλὰ καὶ νὰ ξακολουθήσῃ ἥσυχα τὶς μελέτες του.

Εἶχε μάλιστα ὁ Κάλβος συνάψει καὶ στενὲς σχέσεις μὲ μιὰ νεαρὴ ἑβραιοπούλα, τὴν Ἰουδήθ Μαροκκέζι, στὴν ὁποία εἶχε δώσει καὶ ὑπόσχεσι γάμου. Ἦταν τώρα πιά εἴκοσι τεσσάρων χρόνων κ' ἴσως νὰ νόμιζε ὅτι ἔπρεπε νὰ σκεφθῆ καὶ γιὰ τὴν ἀποκατάστασί του, ἐκτός πιά ἂν οἱ σχέσεις του αὐτὲς μὲ τὴ νεαρὴ Ἰουδήθ δὲν εἶχαν γι' αὐτὸν παρά μόνο τὸ χαρακτήρα μιᾶς περαστικῆς ἐρωτικῆς περιπέτειας. Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι μόλις ἔφυγε ἀπ' τὴ Φλωρεντία, κατὰ τὴ συνήθειά του, οὔτε τῆς ἔγραψε ποτέ, οὔτε καὶ ἐνδιαφέρθηκε πιά γι' αὐτὴν, πρᾶγμα πού, καθὼς θὰ δοῦμε, στάθηκε αἰτία νὰ τὴ ρίξῃ σὲ μιὰ μαύρη ἀπελπισία καὶ νὰ τὴν κάνη ἀπαρηγόρητη καὶ γιὰ πολλὰ χρόνια ἀκόμα μετὰ τὴν ἀναχώρησι τοῦ Κάλβου (101).

Μετὰ τὸ χωρισμὸ τοῦ ἀπ' τὸ Φώσκολο, ὁ Κάλβος διατηροῦσε μιὰ βαθεῖα ἀφοσίωσι γιὰ τὸ δάσκαλό του καὶ μιὰ πραγματικὰ υἱικὴ ἀγάπη. Στὸ γράμμα του τῆς 18 Ἰουνίου 1814, μόλις ἔμαθε τὶς θλιβερὲς γιὰ τὸ Φώσκολο εἰδήσεις, τόσο πολὺ λυπήθηκε, ὥστε, καθὼς εἶδαμε, τοῦγραψε: «Φεύγοντας κρυφὰ θὰ εἶχα ἔλθει νὰ σέ βρῶ στοῦ Μιλάνο, ἂν τὰ εὐλογημένα αὐτὰ διαβατήρια δὲν μοῦ εἶχαν ἐμποδίσει τὸ δρόμο» (102). Τώρα πάλι, μόλις πληροφορήθηκε ὅτι ὁ δάσκαλος καὶ φίλος του ὑπόφερε κι ὅτι μπορούσε νὰ τοῦ εἶναι χρήσιμος, δὲν ἐδίστασε. Ἀποφάσισε νὰ τὰ ἐγκαταλείψῃ ὅλα καὶ νὰ τρέξῃ κοντὰ του, «ἔτοιμος γιὰ τὶς εὐτυχισμένες ἢ δύστυχες περιστάσεις» (103), καθὼς λέει σ' ἕνα γράμμα τῆς ἡ Ματζιόττη. Αὐτὰ ἦταν τὰ αἰσθήματα πού ἐμψύχωναν τὸν Κάλβο καὶ μ' αὐτὴ τὴ διάθεσι ἔφυγε ἀπ' τὴ Φλωρεντία καὶ ἔσπευσε νὰ συναντήσῃ τὸν παλιὸ φίλο καὶ προστάτη του (104).

Ἀπ' τὸ 1816 — χρόνον πού ὁ Κάλβος πηγαίνει νὰ συναντήσῃ τὸ Φώσκολο στὴν Ἑλβετία — ὡς τὰ 1820 — χρόνον πού χώρισαν —

ἡ ζωὴ τοῦ ποιητοῦ μᾶς εἶναι γνωστὴ κυρίως ἀπ' τὶς σχέσεις του μὲ τὸ Φώσκολο κι ἀπ' τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράσι τοῦ τελευταίου αὐτοῦ. Γι' αὐτὸ κ' οἱ σπουδαιότερες μαρτυρίαι τῆς περιόδου αὐτῆς εἶναι ἡ ἀλληλογραφία τοῦ ἰδίου τοῦ Φώσκολου μὲ διάφορα πρόσωπα κ' ἰδιαίτερα μὲ τὴν Ματζιόττη. Στὴν ἀλληλογραφία αὐτὴ θὰ στηριχθοῦμε καὶ μεις γιὰ τὶς πληροφορίες πού θὰ ἀναφέρωμε παρακάτω σχετικὰ μὲ τὶς περιπέτειες τοῦ Κάλβου σ' αὐτὴ τὴν πενταετία καὶ τὶς περιπλανήσεις του στὴν Ἑλβετία καὶ στὴν Ἀγγλία (105).

Καθὼς εἶδαμε, οἱ προσπάθειες τοῦ ἐξόριστου Φώσκολου γιὰ νὰ πάρῃ μαζὺ του τὸν Σὺλβιο Πέλλικο ἐναυάγησαν, κ' ἡ Ματζιόττη, μόλις ἔμαθε τὴν εἶδησι, στενοχωρημένη γιὰ τὴν ἀπομόνωσι τοῦ μεγάλου φίλου τῆς, σπεύδει νὰ τοῦ γράψῃ στίς 3 Ἀπριλίου 1816, προτείνοντάς του σ' ἀντικατάστασι τοῦ Πέλλικο τὸν Κάλβο, πού διατηροῦσε πάντα μεγάλη εὐγνωμοσύνη καὶ ἀγάπη γιὰ τὸν παλιὸ του δάσκαλο καὶ κηδεμόνα. «... Τώρα πού ὁ Σὺλβιος — γράφει ἡ Ματζιόττη — δὲν μπορεῖ νὰ ἔλθῃ κ' ἐγὼ δὲ θὰ σοῦ ἤμωνα χρήσιμη, θέλεις νὰ πάρῃς κοντὰ σου τὸν καλὸ κύριο Ἄνδρέα; Θὰ ἐρχόταν ἀμέσως, χωρὶς νὰ συμβουλευθῆ κανέναν ἄλλον παρά μόνο τὴν καρδιά του. Εὐτυχισμένος αὐτός! Δὲν εἶναι πλούσιος· δὲν ἦταν ποτέ πλούσιος. Σὲ λατρεύει καὶ θὰ ἐρχόταν χωρὶς καμμιά ἀξίωσι, ἔτοιμος γιὰ τὶς εὐτυχισμένες ἢ τὶς δύστυχες περιστάσεις. Ἄν τὸν θέλῃς, μιὰ λέξι σου ἀρκεῖ» (106).

Κατὰ παράξενη ὁμοῦ συμπτῶσι, στίς 20 τοῦ ἰδίου μηνὸς Ἀπριλίου, ὁ Φώσκολος χωρὶς νᾶχη λάβει ἀκόμη τὸ παραπάνω γράμμα, σκέφθηκε μόνος του τὸν Κάλβο, καὶ γράφει στὴ Ματζιόττη, παρακαλῶντας τὴν νὰ βολιδοσκοπήσῃ τὸν ποιητὴ μας, ἂν θάταν διατεθειμένος νὰ πάῃ κοντὰ του γιὰ νὰ τὸν συντροφεύῃ καὶ νὰ τὸν βοηθήσῃ στίς ἐργασίες του: «... Γιὰ νὰ φύγῃ ἀπὸ δὴ — γράφει — μὲ καρδιά ἡσυχῆ, δὲν μοῦ λείπει παρά ἕνας φίλος καὶ σύντροφος τῆς ζωῆς, τῆς μελέτης καὶ τῆς καρδιάς. Σοῦ ἔγραψα ὅτι ὁ Σὺλβιος ἀποφάσισε δυστυχῶς νὰ κερδίξῃ τὸ ψωμί του καὶ νὰ διατρέφῃ τοὺς γονεῖς του κάνοντας τὸν παιδαγωγὸ στοῦ σπιτι ἐνὸς πλούσιου πατρικίου ἀπ' τὴ Λομβαρδία, καὶ μοιραίως, τόσο γιὰ μένα ὅσο καὶ γι' αὐτὸν, δὲν ἔλαβε τὴν πρόσκλησί μου παρά δυὸ-τρὶς ἡμέρες μετὰ τὴν ὑπογραφή τοῦ συμφώνου. Ἔτσι, μόνος, ἀνήκω ὀλόκληρος στὸν ἑαυτὸ μου, γιὰ τὰ γράμματα ὁμοῦ δὲν εἶμαι οὔτε μισός. Ἐχῶ μεγάλη ἀνάγκη ἀπὸ ἕνα νέο πού νὰ μπορῇ νὰ μὲ βοηθῇ καὶ νὰ ἀντιγράψῃ. Ἡ ἐπιθυμία ἔγινε ἀπόλυτη ἀνάγκη, καὶ ἴσως νὰ μπορούσα νὰ γράψω πιὸ γρήγορα μιὰ τραγωδία, ἂν μοῦ ἔλειπε τὸ ψωμί καὶ τὸ νερό, παρά χωρὶς ἀντιγραφέα. Ἄν εἶχα κοντὰ μου τὸν Πέλλικο ἢ τὸν Ἄνδρέα, θὰ εἶχα περάσει τὸν καιρὸ μὲ περισσότερη ἡρεμία καὶ μὲ περισσότερη ἀπό-

δοσι πνευματική και υλική, αλλά και με μεγαλύτερη Ικανοποίησι. Θά εἶχα πεί νά ἀντιγράψουν γιά χάρι σου τίς «Χάριτες», πού θά τίς εἶχα τελειώσει. Τώρα, θά μπόρῃς νά σοῦ στείλω μονάχα μερικά ἀποσπάσματα και εἶμαι ἀναγκασμένος νά ὑποχρεώνωμαι γιά νά μοῦ ἀντιγράψουν τριάντα ἢ σαράντα στίχους τήν ἐβδομάδα, και νά θυμῶνω και νά προσέχω τὸ ἀντίγραφο γιά νά διορθῶνω τὰ σφάλματα. Σκέφθηκα νά καλέσω κοντά μου τόν κύριο Ἄνδρέα. Εἶμαι βέβαιος, ἂν δέν πεθάνῃ στὸ ταξίδι, ὅτι θά τόν ὠφελήσω, και ἴσως κατορθώσω νά τοῦ ἀνοίξω μιὰ καλύτερη και σταθερώτερη τύχη. Ἄλλὰ ποῖος ξέρει ἐν πρώτοις ἂν θά θελήσῃ νά ἔλθῃ, ἔπειτα ἂν μπορῇ, και, τέλος, ποιές ἀξιώσεις θά ἔχῃ. Γιατί γιά τήν ὥρα δέ μοῦ εἶναι δυνατό νά τοῦ προσφέρω ἄλλο, παρά μόνο ψωμί, τῆ στέγη μου και τὰ μισὰ πουκάμισά μου· ἀλλὰ χρήματα, γιά νά τοῦ ὀρίσω μισθό, δέν ἔχω. Προσπάθησε, ἀγαπητή μου φίλη, νά τοῦ μιλήσῃς ἐσύ· ἂν ἀρκῆται νά ζῆ καλά ἢ κακὰ μαζύ μου, και νά περάσῃ ἐδῶ καθὼς ζοῦσε στή Φλωρεντία, στὸ σπίτι μου, μελετώντας μαζύ μου, διαβάζοντας και ἀντιγράφοντας, μπορεῖ ν' ἀναχωρήσῃ ἀμέσως. Πές του ὁμῶς νά προμηθευθῇ διαβατήριον ὡς Ἑλλήνων τῶν Ἰονίων νήσων και ἀκριβῶς τῆς Ζακύνθου. Ξέρει καλά τήν ψυχὴ μου, τήν καρδιά μου και τήν συμπεριφορὰ μου, ἐπίσης ξέρει και τὸν ἄσχημο γραφικὸ χαρακτήρα μου. Θά με ἔχῃ φίλο και δάσκαλο και ἀδελφό, ὅπως με εἶχε στὸ Μπελλοσογουάρντο και περισσότερο μάλιστα, γιατί τώρα πιά δέν εἶμαι πλουσιώτερός του. Δέν θά τοῦ λείψῃ τίποτα, ἐλπίζω, ἢ δέν θά τοῦ λείψῃ παρά ὅ,τι θά λείψῃ ἴσως και σέ μένα. Θά ἔλθῃ δέ καιρός και εὐκαιρία νά τοῦ ἀνοίξω τὸ δρόμο γιά νά κερδίσῃ χρήματα, και θά τόν παρουσιάσω, ἂν θέλῃ, στὰ νησιά μας ὡς ἱκανὸν νά διδάξῃ στὸ Λύκειο⁽¹⁰⁷⁾. Ἄλλὰ προτοῦ ἀποφασίσῃς, νά σκεφθῆς μόνη σου, ἂν τὸ πρᾶγμα πάῃ καλά, ὄχι τόσο ἀπὸ τὸ οἰκονομικὸ μέρος, ὅσο μήπως ὁ Ἄνδρέας ἄλλαξε στὸ μεταξύ, σέ τρόπο πού νά μὴν εἶναι πιά ἀξιαγάπητος ὅπως στὸ παρελθόν. Ἄλλ' ἂν ἔμεινε ὁ ἴδιος, θά τόν δεχθῶ μ' ἀνοικτὴ ἀγκαλιά. Γιά τὰ ἐξοδα τοῦ ταξιδιοῦ, ἄς μοῦ στείλῃ μιὰ συναλλαγματική, πού θά τήν πληρώσω με τὰ χρήματα, πού ὁ Σόλβιος θά ἔχῃ εἰσπράξει ὡς τότε»⁽¹⁰⁸⁾.

Ὁ Φώσκολος δείχνει, σ' αὐτὸ τὸ μακρὺ γράμμα του, πόση ἐκτίμησι κι ἀγάπη ἔτρεφε γιά τὸν Κάλβο και πόσο θεωροῦσε πολύτιμη τὴ συντροφιά του. Βλέπομε ἀκόμη ὅτι ἔδινε πολλές ὑποσχέσεις γιά μελλοντικές ὑποστηρίξεις και βοήθειες πρὸς τὸ νεαρὸ συμπατριώτη του, ὑποσχέσεις ὁμῶς πού ἐκ τῶν ὑστέρων ἀποδείχθησαν μόνο ἀπατηλές και ἀβάσιμες. Πόσο λίγο ἔλαβαν ὑπ' ὄψιν τους τὴν πραγματικότητα, ὅσοι κατηγορήσαν ἀγνώμονα και κακὸ τὸν ἔθνικὸ μας ποιητὴ⁽¹⁰⁹⁾!

Προτοῦ ὁμῶς ἡ Ματζιόττη λάβει τὸ

γράμμα αὐτὸ τοῦ Φώσκολου, τοῦ ἔγραφε, στίς 29 τοῦ ἴδιου μηνός:

«... Σοῦ μίλησα γιά τὸν Ἄνδρέα, πού θά ἐρχόταν πετώντας, γιά νά σέ βοηθήσῃ στούς κόπους και τὰ ταξίδια σου, ἂν και ἔχῃ ἐξασφαλίσῃ ἐδῶ κατοικία, διατροφή και δέκα πεντόφραγκα τὸ μῆνα στήν οἰκία Τσένζι»⁽¹¹⁰⁾.

Ἄπ' αὐτὸ τὸ γράμμα, καθὼς και ἀπὸ ἄλλα τῆς Ματζιόττη, βλέπουμε καθαρά ὅτι ὁ Κάλβος, ἂν δέχτηκε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη νά πάῃ κοντά στὸ Φώσκολο, δέν τὸ ἔκανε γιατί δέν εἶχε νά ζήσει, οὔτε ἀπὸ ἄλλους μικροῦπολογισμούς, ἀλλὰ ἀπὸ μιὰ εἰλικρινῆ ἀφοσίωσι και ἀγάπη πρὸς αὐτόν κι ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία νά τοῦ φανῇ χρήσιμος στίς δύσκολες στιγμὲς τῆς ζωῆς του. Ἄστοχες και ἀδικες ἐπομένως οἱ σχετικὲς κατηγορίες, πού ὁ ἴδιος ὁ Φώσκολος και οἱ φωσκολιστὲς ἐξετόξευσαν κατὰ τοῦ Κάλβου σχετικὰ με τίς προθέσεις και τὰ πραγματικὰ ἐλατήρια πού ὤθησαν τὸν ποιητὴ μας νά δεχθῇ τὴν πρόσκλησι τοῦ ἐξόριστου συμπατριώτη του.

Στίς 3 Μαΐου 1816, ἡ Ματζιόττη γράφει πάλι στὸ Φώσκολο: «... Διαβάζοντας τὰ γράμματά μου, ἐλπίζω νά εἶδες ὅτι πολλές φορές ξέρω νά μαντεύω τίς ἐπιθυμίες σου, προτείνοντας τὸν καλὸ Ἄνδρέα, ἀντὶ γιά τὸ Σόλβιο. Σέ ἀγαπᾶ και σέ σέβεται πολὺ και εἶναι κατευχαριστημένος νά ἔλθῃ κοντά σου. Θά φθάσῃ τὸ πολὺ μετὰ δυὸ ἐβδομάδες»⁽¹¹¹⁾.

Πράγματι μόλις ἡ Ματζιόττη πρότεινε στὸν Κάλβο νά πάῃ σέ συνάντησι τοῦ Φώσκολου, ὁ ποιητὴς μας, χωρὶς νά λάβῃ ὑπ' ὄψιν τοὺς κινδύνους, και τὴν ἀβεβαιότητα πού μποροῦσε νά τοῦ ἐπιφυλάσῃ ἢ συνταύτισι τῆς τύχης του με τὸν ἐξόριστο πτωχὸ Φώσκολο, ἐδέχθηκε ἀμέσως τὴν πρότασι κ' ἐτοιμάσθηκε γιά νά ἀναχωρήσῃ τὸ ταχύτερο. Καὶ στίς 10 Μαΐου, ἡ Ματζιόττη γράφει στὸ Φώσκολο: «... Ὁ Ἄνδρέας θά ἀναχωρήσῃ ἀπὸ δῶ τὴν ἐρχομένη Πέμπτη, 15 τρέχοντος. Θά εἶχε κιόλας ξεκινήσει, ἀλλ' ὁ θάνατος τῆς μητέρας του⁽¹¹²⁾ τὸν κράτησε λίγες ἡμέρες, γιά νά κανονίσῃ τὰ μικρὰ συμφέροντά του»⁽¹¹³⁾.

Ἡ πληροφορία αὐτὴ μᾶς δείχνει ὅτι ὁ Κάλβος μόλις μετὰ ἓνα χρόνον ἔμαθε τὸ θάνατο τῆς μητέρας του, πού εἶχε συμβῆ στίς 30 Ἰουνίου 1815. Ἄλλὰ και ἡ μητέρα, καθὼς εἶδαμε, ὅταν πέθανε, δέν ἤξερε καν πού βρίσκονταν τὰ παιδιὰ τῆς. Κι ὁμῶς ἡ ἀμοιβαία ἀγάπη κι ἀφοσίωσι δέν εἶχαν ποτὲ σβῆσει ἀπ' τίς καρδιές τῆς μητέρας και τῶν παιδιῶν. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ὁ ποιητὴς ἀναγκάσθηκε νά ἀναβάλλῃ γιά λίγες μέρες τὸ ταξίδι του⁽¹¹⁴⁾, ὥστε νά μπορέσῃ νά κανονίσῃ τίς κληρονομικὲς του ὑποθέσεις.

Προτοῦ φύγῃ ὁ Κάλβος, ἡ πάντα καλόκαρδη και γενναίοψυχη Ματζιόττη, τοῦστειλε ἓνα σημείωμα ὅπου τὸν ἐξόρκιζε νά φροντίζῃ ὅσο μπορεῖ γιά τὸν Φώσκολο και νά τὸν περιποιηθῇ πάντα με ἀγάπη και ἀδελφικὸ ἐνδιαφέρον: «Νά εἰσαστε υἱὸς και ἀ-

δελφός—τοῦ γράφει—. Ἄνακουφίστε τον, βοηθήστε τον, ὑποστηρίξετέ τον στίς διάφορες περιστάσεις τῆς ζωῆς καί μὴ διστάσετε ποτέ, σὲ στιγμή ἀνάγκης, νὰ μὲ εἰδοποιήσετε, ἂν σᾶς χρειασθοῦν λίγα χρήματα. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ξέρῃ ὁ ἴδιος ὅτι σεῖς μὲ πληροφορεῖτε· ἐγὼ θὰ κάνω, ὥστε χωρὶς νὰ μάθῃ τίποτα ἐκεῖνος, νὰ μὴ βρεθῇ μὲ κενὸ βαλάντιον»⁽¹¹⁵⁾. Καθὼς θὰ δοῦμε, ὁ Κάλβος, σὲ κατάλληλη στιγμή, κατέφυγε στὴν κοινὴ φίλη ζητώντας τὴν οικονομικὴ τῆς ἐνίσχουσι⁽¹¹⁶⁾.

Ἄλλὰ καί πάλι νέα καθυστέρησι παρουσιάζεται, αὐτὴ τῆ φορᾶ, ἐπειδὴ—καθὼς γράφει στίς 17 Μαΐου ἢ Ματζιόττη—ἢ Ἀγγλικὴ Πρεσβεία καθυστέρησε τὸ διαβατήριό του (τοῦ Κάλβου), γιατί ἔπρεπε νὰ ξεκαθαρίσῃ πρῶτα μερικὰ ἄλλα ζητήματα· τουλάχιστο ἔτσι εἶπαν. Δόξα τῷ Θεῷ, θὰ ἀναχωρήσῃ αὐριο τὸ πρωί, Κυριακὴ 18 τρέχοντος⁽¹¹⁷⁾. Στὸ ἴδιο αὐτὸ γράμμα κι ὁ Κάλβος προσθέτει μερικὰ λόγια ἰδιοχείρως: «Πόσο ἐπιθυμῶ νὰ σὲ ἀγκαλιάσω, μπορεῖς νὰ τὸ νιώσῃς μόνος σου: θάθελα τὴν ἴδια στιγμή πού ἡ κυρία Κουίρινα μοῦ ἔφερε τὴν εὐχάριστη εἶδησι νὰ πετάξω πρὸς ἐσέ, ἀλλ' οἱ διατυπώσεις μὲ τοὺς ἑβραίους σπιτονοικοκυραίους μου, ἔπειτα μὲ κείνους πού πρέπει νὰ ἐκδόσουν πιστοποιητικὰ καὶ διαβατήρια, μὲ καθυστέρησαν. Ὅμως, τὴν ἐρχομένη Τρίτη, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ, θὰ ἀρχίσω τὸ ταξίδι, ἔχοντας μαζύ μου ἓνα μικρὸ κιβώτιο, πού φρόντισα νὰ τὸ γεμίσω περισσότερο μὲ βιβλία παρά μὲ ἄλλα πράγματα, μετὰ πέντε ἡμέρες ἐλπίζω νὰ συναντήσω τὸν Πέλλικο. Χαῖρε. Προτοῦ φύγω ἤθελα νὰ ἐπισκεφθῶ μαζύ μὲ τὴν κυρία Κουίρινα τὸ Μπελλοσγουάρντο: ἡ κακοκαιρία ὅμως μᾶς τὸ ἐμπόδισε καὶ ἴσως δὲ θὰ κατορθώσω νὰ σοῦ φέρω τίποτα πού νὰ ξαναζωντανεύσῃ τὴν εἰκόνα τοῦ τόπου, πού εἶδε νὰ γεννιῶνται ἢ Ριτσιάρντα καὶ οἱ Χάριτες».

Πράγματι στίς 20 Μαΐου 1816, ἡμέρα Τρίτη, ὁ Κάλβος ἐγκατέλειψε τὴν Φλωρεντία, ὅπου εἶχε περάσει τώρα πιά τέσσερα ὀλόκληρα χρόνια. Μετὰ τέσσερες ἡμέρες συναντιέται στὸ Μιλᾶνο μὲ τὸν Πέλλικο, πού ἔμεινε ἀμέσως ἐνθουσιασμένος ἀπ' τὸν χαρακτήρα τοῦ ποιητοῦ μας, ὥστε στίς 27 Μαΐου ἔγραφε στὸ Φώσκολο: «Ἱερὴ εἶναι γιὰ μένα μετὰ τρεῖς ἡμέρες γνωριμία, ἢ φιλία τοῦ Ἄνδρέα Κάλβου, πού τὸν ζηλεύω γιατί μπορεῖ νὰ σὲ ξαναδῇ καὶ νὰ σὲ βλέπῃ πάντα καὶ νὰ συμμερίζεται τὴν τύχη σου. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι μοῦ εἶναι ἀγαπητὸς γιὰ χάρι σου, μοῦ εἶναι φίλτατος καὶ γι' αὐτὸν τὸν ἴδιον, γιὰ τὸ πνεῦμα καὶ γιὰ τὴν ψυχὴ του. Θάθελα νάμουν πρίγκηπας γιὰ νὰ τιμῆσω ἀντάξια»⁽¹¹⁸⁾.

Ὁ Πέλλικο δὲ λησμόνησε κι ἀργότερα τὸν Κάλβο, γιὰ τὸν ὅποιο, καθὼς βλέπομε, ἀπ' τὴν πρώτη στιγμή τῆς γνωριμίας, αἰσθάνθηκε μεγάλη ἐκτίμησι κι ἀγάπη, ὥστε

νὰ τὸν ἀποκαλῆ «φίλτατον». Ἀκόμη καὶ μετὰ ἀρκετοὺς μῆνες γράφοντας στὸ Φώσκολο στὸ Λονδίνο, τὸν παρακαλεῖ νὰ «χαίρηται ἐγκάρδια ἀπὸ μέρους τοῦ τὸν Ἄνδρέα»⁽¹¹⁹⁾. Εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ ποιητὴς μας ἐνέπνεε ἀμέσως φιλικὰ αἰσθήματα σ' ὅποιον τὸν γνώριζε κ' αἰχμαλώτιζε μὲ τὴν εὐφράδεια καὶ τὰ πλούσια πνευματικὰ του χαρίσματα. Ἡ εὐκρίνεια καὶ ἡ εὐθύτης τοῦ χαρακτήρου του τὸν ἔκαναν ἀπ' τὴν πρώτη στιγμή ἀξιαγάπητο κ' εὐχάριστο. Κι ὅμως πόσες κατηγορίες δὲν διατύπωσαν ἐναντίον του οἱ φώσκολιστὲς καὶ πόσες βαρεῖς ὕβρεις δὲν εἶπαν εἰς βάρος του μὲ ἐλαφρὴ καρδιά κι ὀδῶς διόλου ἐπιπόλαια, χωρὶς καμμιά θετικὴ πληροφορία καὶ χωρὶς ἀσφαλεῖς μαρτυρίες⁽¹²⁰⁾. Πόσο εἶναι εὐκολες οἱ κατηγορίες καὶ οἱ συκοφαντίες, ὅταν δὲν ὑπάρχη κανεὶς νὰ ὑπερασπισθῇ τὸν κατηγορούμενο!

* *

11.— Τέλος στίς 9 Ἰουνίου 1816 ὁ Κάλβος ἔφθασε στὴ Ζυρίχη, ὅπου ἔμενε ὁ φίλος του. Ὁ Φώσκολος εἶναι γεμάτος χαρὰ, γιατί τώρα πιά δὲ θὰ μένη ὀλομόναχος καὶ γιατί οἱ δυσκολίες καὶ τὰ κάθε λογῆς βάσανα τῆς ζωῆς θὰ βρίσκουν ἀνακούφισι καὶ παρηγοριά στὴν ἐγκάρδια φιλία καὶ στὴ θερμὴ ἀγάπη τοῦ συμπατριώτου, πού θάναί μαζύ βοηθὸς καὶ φίλος, γραμματεὺς καὶ ἀδελφός, παρηγορητὴς καὶ καταφύγιο στίς μακριές καὶ λυπητερές στιγμὲς τῆς πικρῆς μοναξιάς. Ὁ Φώσκολος ἔχει πλήρη συναισθησι τῆς πολύτιμης συντροφιάς τοῦ Κάλβου καὶ μὲ τὰ πιὸ συγκινητικὰ λόγια ἐκφράζει τὴν εὐγνωμοσύνη του στὴ Ματζιόττη γιὰ τίς φροντίδες τῆς. «Ἀπὸ τρεῖς μέρες—τῆς γράφει ὁ Φώσκολος στίς 12 Ἰουνίου—νομίζω πὼς δὲν εἶμαι πιά μισὸς ἄνθρωπος. Νομίζω δὲ ὅτι ὁ Ἄνδρέας, μετὰ τρία ἢ τέσσερα χρόνια, θὰ εἶναι τέλειος ἄνθρωπος, γιατί θὰ κάνω ὅ,τι εἶναι δυνατὸ νὰ βγῆ, ἂν δχι ἀπ' τὴ φτώχεια, πάντως ἀπὸ καλῆ σχολῆ»⁽¹²¹⁾.

Στὸ νέο περιβάλλον του ὁ Κάλβος προσπαθεῖ νὰ προσανατολισθῇ, ὅπως μπορούσε καλύτερα, συνδέοντας πιά τίς τύχες του μὲ τὴ ζωὴ τοῦ Φώσκολου.

Προτοῦ προχωρήσουμε ὅμως εἶναι ἀνάγκη νὰ διηγηθοῦμε, ἔστω καὶ στίς γενικὲς τῆς γραμμῆς, μιὰ ἐρωτικὴ περιπέτεια τοῦ ποιητοῦ μας. Φαίνεται ὅτι ὅταν ἔφυγε ἀπ' τὴν Φλωρεντία ἐγκατέλειψε ἐκεῖ τὴ γυναῖκα, πού ἦταν ὁ πρῶτος μεγάλος ἔρωσ τῆς ζωῆς του καὶ πού εἶχε, τουλάχιστο γιὰ κείνη, ἀρκετὰ σοβαρὲς συνέπειες. Ἄλλ' ἄς δοῦμε πὼς ἔχουν τὰ πράγματα.

Ἡ γυναῖκα δὲν ἔπαιξε γενικὰ σπουδαῖο ρόλο στὴ ζωὴ τοῦ Κάλβου. Ἐλειψαν οἱ μεγάλες ἀγάπες, οἱ συναρπαστικοὶ ἔρωτες. Κ' ἐνῶ ἡ γυναῖκα στὸ ἔργο τῶν δύο συμπατριωτῶν του ἄφησε βαθιὰ ἴχνη, ἀντίθετα λείπει σχεδὸν καθολοκληρίαν ἀπ' τὸ ἔργο

τοῦ ποιητοῦ μας. Μονάχα ἡ μητέρα του τὸν συγκίνησε βαθιὰ καὶ μονάχα σ' αὐτὴν ἀφιέρωσε μιὰ ὁλόκληρη ὠδή⁽¹²²⁾. Δυό-τρεις φορὲς ποὺ στὰ ποιήματά του κάνει λόγο γιὰ τὴ γυναῖκα, μιλάει μᾶλλον ἀπὸ πατριωτικὴ ἀποψη⁽¹²³⁾. Ἀνώφελα ὁμως θ' ἀναζητήσουμε σ' ὄλο τὸ ἔργο τοῦ Σακυνθινοῦ ποιητοῦ τὴ γυναῖκα σὰν ἐμπνεύστρια ἔρωτος ἢ ἄλλου μεγάλου αἰσθήματος.

Κι' ὁμως στὴ ζωὴ τοῦ Κάλβου δὲν ἔλειψαν οἱ ἐρωτικὲς περιπέτειες κ' οἱ αἰσθηματικὲς ἐπιτυχίες ἰδίως σὰν βρέθηκε στὸ Λονδίνο⁽¹²⁴⁾. Δὲν ξέρομε ἀν ἀγάπησε καμμιά στὸ Λιβόρνο, ὅπου βρέθηκε νέος, εἶχε ὁμως μιὰ ἐρωτικὴ περιπέτεια στὴ Φλωρεντία καὶ μάλιστα ἀρκετὰ σοβαρὴ, ὄχι τόσο — φαίνεται — γιὰ τὸν ἴδιο, ὅσο γιὰ τὴ δυστυχισμένη κόρη ποὺ τὸν ἀγάπησε. Πληροφορίες γι' αὐτὸ τὸ ἐπίσῳδιο ἔχουμε ἀπὸ ἓνα γράμμα ἑνὸς φίλου τοῦ ποιητοῦ μας, τοῦ Πεκκιόλι, ποὺ γινώριζε τὰ μυστικὰ τῆς καρδιάς του. Ἀπ' τὸ γράμμα αὐτὸ μαθαίνομε ὅτι ὁ ποιητὴς τῶν Ὁδῶν εἶχε συνδεθῆ στὴ Φλωρεντία μὲ μιὰ νεαρὴ ἔβραϊα, τὴν Ἰουδήθ Μαροκκέζι⁽¹²⁵⁾, στὴν ὁποία εἶχε δώσει ἴσως καὶ ὑπόσχεσι γιὰ γάμο, κι αὐτὴ πιστεύοντας στὶς ὑποσχέσεις του τοῦχε παραδοθῆ ὁλόκληρη. Εἶναι δύσκολο νὰ ποῦμε μὲ βεβαιότητα μέχρι ποίου σημείου εἶχαν φθάσει οἱ σχέσεις τους. Ὁ τόνος ὁμως τοῦ γράμματος τοῦ Πεκκιόλι μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνωμε ὅτι ἦσαν πολὺ προχωρημένες.

Ὅταν ἀργότερα ὁ Κάλβος ἔφυγε γιὰ νὰ συναντήσῃ τὸν Φώσκολο στὴν Ἑλβετία, λησμόνησε τὴν ἀγαπημένη του. Τὴν ἐγκατέλειψε γιὰ πάντα, χωρὶς νὰ τῆς γράψῃ ποτέ δυὸ λόγια, πράγμα γιὰ τὸ ὁποῖο τοῦ κάνει ἀργότερα παρατήρησι σ' ἓνα γράμμα τῆς κ' ἡ Ματζιόττη, πληροφορῶντας τὸν ὅτι ἐκείνη ζητοῦσε πάντα μὲ ἐνδιαφέρον εἰδήσεις καὶ νέα του⁽¹²⁶⁾. Τὴν ἄφησε πονεμένη σὲ μιὰ τραγικὴ κατάστασι, γιατί οἱ δικοὶ τῆς σκληρὰ τὴν κατέκριναν γι' αὐτὴ τὴν ἀγάπη τῆς πρὸς τὸν ἀγνωστο νέο, ποὺ σὰν κομῆτης πέρασε ἀπ' τὴν πόλι τους. Ἡ καημένη ἡ Ἰουδήθ ἀπελπισμένη εἶχε πέσει σὲ μιὰ οἰκτρὴ ἀπόγνωσι καὶ διαρκῶς ἔκλαιε κι ὠδύρευτο γιὰ τὴν ἐγκατάλειψί τῆς. Κι ἀφοῦ ἀνώφελα περίμενε γιὰ κάμποσο καιρὸ μιὰ εἴδησι ἢ ἓνα γράμμα, ἀνοῖξε τὴν καρδιά τῆς στὸν Πεκκιόλι, στὸν ὁποῖο ὁ ἴδιος ὁ Κάλβος φεύγοντας τὴν εἶχε συστήσει. Κι ὁ τελευταῖος σ' ἓνα γράμμα του στὸν ποιητὴ μας — ποὺ βρισκόταν τῶρα πιά στὸ Λονδίνο — σὲ τόνο ἀρκετὰ αὐστηρό, προσπαθεῖ νὰ συγκινήσῃ τὸ φίλο του γιὰ τὴν ἀκαρδη κι ἀχαρακτήριστη διαγωγή του. Τοῦ μιλάει γιὰ ὑποχρεώσεις, γιὰ τὴν τραγικὴ θέσι τῆς ἀγαπημένης του, γιὰ τοὺς πόνους τῆς ἀγάπης⁽¹²⁷⁾.

Νὰ τὸ κείμενο τοῦ γράμματος σὲ μετάφρασι :

«Φλωρεντία 16 Ἰανουαρίου 1817. — Ποτὲ δὲν θὰ περίμενα ἀπὸ σένα, Κάλβε μου,

τέτοια πράξι! Πῶς μπόρεσες νὰ λησμονήσῃς τὸν φίλον σου; Μοῦ ἀξίζει μήπως; Ποιὸ ἄραγε τὸ σφάλμα μου; Ὑπομονή θὰ μεταχειρισθῶ τὴ φράσι ἐκείνου ποὺ δὲν ξέρω πιά ἀν πρέπη ν' ἀγαπῶ ἢ νὰ μισῶ: «οἱ ἄνδρες εἶναι ὄλοι ὁμοιοι». Ἀπὸ σένα δὲν τὸ περίμενα ποτέ· ἀπατήθηκα. Γιὰ μένα, ἔστω, ὑπομονή! Ἀλλὰ γιὰ τὴν Ἰουδήθ; ὦ! τὴ δυστυχισμένη! Θὰ τὴν ἐγκαταλείψῃς; Λησμόνησες ὄλες τὶς ὑποσχέσεις ποὺ τῆς ἔδωσες; Δὲν βλέπεις σὲ ποιὰ κατάστασι βρίσκεται ἐξ αἰτίας σου; Ἐρμαιο τῆς σταθερῆς ἀγάπης τῆς καὶ τοῦ φόβου τῆς δικῆς σου ἀπιστίας. Θλιμμένη ἀπὸ τὶς ἐπιπλήξεις τῶν δικῶν τῆς, ἔχασε τὴν ἡσυχία τῆς καὶ τὰ μάτια τῆς δὲ γνωρίζουν ἄλλο παράτ' ἀδάκρυα... Σὺ, ὅταν ἀναχώρησες, ἐπρόφερες τὸ ὄνομά μου, ἀποκαλῶντάς με μοναδικὸ σου φίλο καὶ συσταίνοντάς με σ' ἐκείνη. Γι' αὐτὸ καὶ κείνη διάλεξε μόνον ἐμένα γιὰ νὰ σοῦ ἀναγγεῖλω τὸν πόνο τῆς. Ἄν εἶναι λοιπὸν ἀλήθεια ὅτι ἐγὼ ἤμουνα ὁ φίλος σου, σὲ παρακαλῶ, σὲ ἐξορκίζω στὸν ἅγιο ἐκεῖνο, ποὺ ἡ σκέψι του καὶ μόνον μὲ κάνει νὰ τρέμω ἀπὸ ἱερὸ φόβο, ναί, μὴ μοῦ ἀρνηθῆς ὅ,τι σοῦ ζητῶ: Ὅποιαδήποτε κι ἀν εἶναι ἡ αἰτία, ἀληθινή ἢ πλαστή, ποὺ σὲ κάνει νὰ λησμονήσῃς τὴν δυστυχισμένη ἐκείνη κόρη, ἐμπιστεύσου τὴν ἐλεύθερα σ' ἐμένα. Ἄν σοῦ λείπῃ τὸ θάρρος νὰ πῆς στὴν ἴδια τὴ σκληρὴ ἀλήθεια, μπορεῖς ν' ἀναθέσῃς σὲ μένα τὴν ἐντολὴ νὰ τῆς φανερώσω τὸ μεγάλο δυστύχημα, παρά νὰ τὴν ἀφήσῃς σὲ μιὰ τόσο θλιβερὴ ἀβεβαιότητα, ποὺ εἶναι πολὺ χειρότερη κι ἀπ' αὐτὸ τὸ θάνατο. Ἐγὼ ποὺ πολλὰς φορὲς δοκίμασα βαθιὰ στὴν καρδιά τὶς ἐρωτικὲς πίκρες, ξέρω ἀπ' τὴν πείρα, ποιὰ εἶναι ἡ κατάστασι μιᾶς δυστυχισμένης καρδιάς, ποὺ βασανίζεται ἀπ' τὴν ἀγάπη. Σὺ ἔδειχνες εὐαίσθητη καρδιά, ἀλλὰ ἢ μὲ ἀπατοῦσες τότε ἢ τῶρα ἔχεις ἀλλάξει»⁽¹²⁸⁾.

Δὲν ξέρομε ἀν ἀπάντησε ὁ Κάλβος, οὔτε τί ἀπόγινε ἡ δυστυχισμένη Ἰουδήθ, πάντως ἡ κατάστασι τῆς κ' οἱ πόνοι τῆς δὲν φαίνεται νὰ συγκίνησαν πολὺ τὸν ἀγαπημένο τῆς. Γιὰ ἄλλες ἐρωτικὲς περιπέτειες τοῦ ποιητοῦ μας στὴ Φλωρεντία καὶ στὴν Ἑλβετία δὲν ἔχομε εἰδήσεις. Στὴν Ἀγγλία ὁμως, ὅπου βρέθηκε ἀργότερα, εἶχε πολλὰς ἐπιτυχίες μὲ διάφορες νέες, ποὺ τοῦ ἔστελναν καὶ φλογερὰ γράμματα, στὰ ὁποῖα ἐκεῖνος ἀπαντοῦσε μὲ ἀνάλογη διαχυτικότητα. Φαίνεται ὅτι οἱ τρόποι του κ' ἡ ὁμιλία του ἀσκοῦσαν μεγάλη ἐπίδρασι στὸ γυναικεῖο φύλο κι ὅτι ἡ συντροφιά του ἦταν περιζήτητη. Πάντως γιὰ τὸν ἴδιο, οἱ ἔρωτες αὐτοὶ εἶχαν μᾶλλον πρόσκαιρο χαρακτήρα καὶ γρήγορα ἢ λήθη σκέπαζε τὴν ἐρωμένη τῆς χθές⁽¹²⁹⁾.

* *

§ 12. — Καὶ τῶρα ἄς ἀκολουθήσωμε τὸν ποιητὴ μας στὴν Ἑλβετία. Ἡ ἀφιξί του, κα-

θῶς εἶδαμε, χαιρετίσθηκε σάν πολύτιμο ἀπόκτημα ἀπ' τὸ Φώσκολο. Καί πραγματικά πολύτιμος σύντροφος τοῦ στάθηκε ὁ ποιητής στις γεμάτες θλίψι, περιπέτειες καὶ φτώχεια περιστάσεις τῆς ζωῆς του. Ἄν ὁ Κάλβος τοῦ κόστιζε γιὰ τὸ λίγο ψωμί καὶ φαγητό πού τοῦ ἔδινε, ὅμως - καθὼς ὁ ἴδιος ὁ Φώσκολος ἀναγνωρίζει⁽¹⁹⁸⁾ - κανένα ἔξοδο, καὶ τὰ μεγαλύτερα ἀκόμη, δὲν θὰ μπορούσαν νὰ ξεπληρώσουν τίς ἀμέτρητες ὑπηρεσίες, ἀλλὰ καὶ τὴν ἠθικὴ τόνωσι πού τοῦ δίνε ἡ παρουσία τοῦ συμπατριώτου του. Μόλις ἐφθασε στὴν Ἑλβετία ὁ Κάλβος, μιὰ νέα ἐποχὴ ἀρχισε γιὰ τὸν πτοημένο ἐξόριστο. Ὁ ρυθμὸς τῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐργασίας ἀλλάξε μέ μιᾶς. Ὁ κουρασμένος, ψυχικά καὶ σωματικά, ποιητὴς τῶν «Τάφων» ξαναβρίσκει τὴν ἀγάπη τῆς ζωῆς καὶ τὸν ἐνθουσιασμό τῆς ἐργασίας, καὶ ἀποκτᾷ καὶ πάλι τὴ δραστηριότητα καὶ τὴν ἐνεργητικότητα ποῦχε χάσει. Σὲ ἀλλεπάλληλα γράμματά του πρὸς τὴ Ματζιόττη γράφει μ' ἀκρατὸ ἐνθουσιασμό γιὰ τὸν Κάλβο: «Ὁ βήχας ἐξακολουθεῖ, ἀλλὰ δὲν τὸν νιώθω, γιατί ξέρω ὅτι ἔχω μαζύ μου ἕναν πού πονεῖ καὶ αισθάνεται γιὰ μένα. Εἶμαι ἔτοιμος γιὰ ὄλα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ δυστύχημα, πού δὲν θὰ συμβῆ ποτέ, νὰ μοῦ λείψῃ ἡ ἀγάπη τῆς μητέρας μου, τοῦ ἀδελφοῦ μου καὶ τοῦ νέου αὐτοῦ (ἐννοεῖ τὸν Κάλβο), πού μοῦ ἔστειλες καὶ πού πραγματικά εἶναι ἀδελφός, καὶ περισσότερο ἀκόμη ἀπὸ ἀδελφός. Καὶ γιὰ χάρι του ἔγινα ἡσυχώτερος καὶ ἐργάζομαι περισσότερο, παρὰ ἂν ἤμουνα μόνος· καὶ ὅπωςδήποτε ἀπολαμβάνω ὄλες τίς χαρὲς τῆς ἐρημίας καὶ δὲ μέ κατέχει πιά ἡ θανατηφόρα θλίψι τῆς μοναξιάς.... Εἶναι ἀλήθεια ὅτι διάφορα καταπραῦντικά μποροῦν νὰ ἀνακουφίσουν τὴν ἀρρώστεια μου καὶ ἐκτὸς ἀπὸ τὰ καταπραῦντικά ὑπάρχουν καὶ διάφορες ἄλλες ἀνακουφίσεις, ὅπως ἀκριβῶς ἐκείνη πού ἀπολαμβάνω ἐγὼ - καὶ εὐχαριστῶ γι' αὐτὸ τὸ Θεὸ καὶ σένα - ἀπὸ τὴ συντροφιά τοῦ καλοῦ Ἄνδρα. Τὴ χαρὰ ὅμως αὐτὴ στερήθηκες ἐσὺ τώρα καὶ ἐγὼ αισθάνομαι τύψι, καὶ θὰ τὴν αισθάνομαι καὶ στὸ μέλλον» κλπ. (191). Ὀνομάζει δὲ πάντοτε τὸν Κάλβο, «ἀδελφό, καλὸν ἀπόστολο, ἀγαπητό, φίλτατο».

Ὁ ποιητὴς τῶν Ὁδῶν ἔκανε ὅ,τι μπορούσε γιὰ νὰ εὐχαριστήσῃ καὶ νὰ ξεκουράσῃ ψυχικά τὸ θλιμμένο φίλο καὶ δάσκαλό του. Τοῦ ἀντιγράφει τὰ χειρόγραφα, τοῦ κρατεῖ συντροφιά, τὸν συνοδεύει στοὺς περπάτους του, φροντίζει γιὰ τὸ σπίτι, τακτοποιεῖ μέ κόπο τὴ βιβλιοθήκη καὶ τὰ χαρτιά. Γιὰ ὄλα αὐτὰ ὁ ἴδιος ὁ Φώσκολος πληροφορεῖ τὴ Ματζιόττη τακτικά στὰ γράμματά του, πού θάταν δύσκολο νὰ τὰ ἀναφέρουμε ὄλα ἐδῶ⁽¹⁹⁹⁾. Διαβάζουν μαζύ πολλὰ βιβλία καὶ ὁ Φώσκολος δίνει πάντα σχετικὲς ἐξηγήσεις στὸν προστατευμένο του. Ὁ Ἄνδρας - γράφει στὴ Ματζιόττη - δὲν εἶχε οὔτε μιὰ ὥρα ἐλεύθερη.

Σκέψου ὅτι στὸ ἄλλο σπίτι πεθαίναμε ἀπὸ τὴν πείνα κι ὅτι ἐδῶ ἀπὸ εἰκοσιεπτὰ ἢ εικοσιοκτὼ ἡμέρες ἐγράψαμε, ἀντιγράψαμε καὶ τυπώσαμε 116 σελίδες πυκνοτυπωμένες, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ βιβλία, κάθε εἶδους καὶ σὲ διαφορετικὲς γλώσσες πού ἀναγκασθήκαμε νὰ διαβάσουμε, νὰ παραβάλουμε κλπ»⁽²⁰⁰⁾.

Ἐπομένως γόνιμη εἶναι ἀπὸ πνευματικὴ ἀποψὶ ἡ ἐποχὴ αὐτὴ τῆς παραμονῆς στὴν Ἑλβετία⁽²⁰¹⁾. Ὁ Κάλβος εἶχε γίνε πάλι ὁ ἐπιμελὴς μαθητὴς, γεμάτος δίψα κ' ἐπιθυμία γιὰ μελέτη. Ἄν καὶ τὸ περιβάλλον δὲν ἦταν πολὺ εὐνοϊκὰ διατεθειμένο πρὸς τὸν ἐξόριστο Φώσκολο, ὅμως ὁ Κάλβος θὰ μπόρεσε νὰ ἔλθῃ σὲ ἐπαφὴ μέ μερικοὺς πνευματικούς κύκλους τῆς Ἑλβετίας καὶ νὰ κἀνῃ μερικὲς γνωριμίες, πού τοῦ στάθηκαν χρήσιμες ἀργότερα, ὅταν μετὰ ἀρκετὰ χρόνια γύρισε μόναχος πιά στὴν Ἑλβετία⁽²⁰²⁾.

Θάταν σφάλμα ὅμως νὰ νομίση κανεὶς ὅτι οἱ μέρες περνοῦσαν εὐχάριστα στὴ νέα αὐτὴ διαμονὴ τοῦ ποιητοῦ μας. Ἀντίθετα στάθηκαν πολὺ στενόχωρες καὶ γεμάτες βίας καὶ ἀνησυχίες. Ἐν πρώτοις ὁ Φώσκοκος ἦταν συχνὰ ἀρρώστος, μὴ μπορῶντας νὰ ὑποφέρῃ ἕνα κλίμα πολὺ διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο πού ἦταν συνειθισμένος. Ἐπειτα ἡ αἰώνια φτώχεια τὸν συνώδεε, ὑποχρεώνοντας τοὺς δυὸ ποιητὲς νὰ ζοῦν μέ μεγάλες οἰκονομίες, μέ στενοχώριες, μέ κάθε εἶδους στερήσεις. Καὶ σάν νὰ μὴν ἐφθάναν ὄλα αὐτὰ, ἡ ζωὴ τους στὴν Ἑλβετία κατάντησε ἀφόρητη γιὰ πολιτικούς λόγους. Οἱ ἀρχὲς τῆς Ζυρίχης δὲν ἔβλεπαν μέ καλὸ μάτι τὸν πολιτικὸ ἐξόριστο κι ἀρχισαν νὰ τὸν ἐνοχλοῦν. Ἐτσι οἱ δυὸ φίλοι γνώρισαν νέες περιπέτειες. Σχετικὰ εἶναι ἐνδιαφέρον ἕνα γράμμα, πού ὁ Κάλβος ἔγραψε στὴ Ματζιόττη στίς 6 Ἰουλίου: «Ἀγαπητὴ μου κυρία. - Εἶναι ὀκτώ καὶ τέταρτο ἀπογευματινὴ καὶ ὁ φίλος μας κοιμάται· ὄχι ἀπὸ ὄκηρία ἢ γιατί σηκώνεται τὸ πρωτὶ νωρίτερα ἀπὸ μένα, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ ἡσυχάσῃ μετὰ μιὰ θύελλα, πού οἱ ἄνθρωποι κ' ἡ μοῖρα - ἢ τυφλὴ αὐτὴ θεὰ - τοῦ εἶχαν ἐξαποστείλει. Πρὶν ἀπὸ λίγες μέρες ἐπιθύρισαν στ' αὐτιά τοῦ ξενοδόχου μας, ὅτι ὁ ὑπουργὸς τῆς ἀσφαλείας δὲν ἔβλεπε μέ καλὸ μάτι τὸ Φώσκολο στὸ ξενοδοχεῖο (ὅπου συνέρχεται μέρος τῆς Διέτης). Ὁ ξενοδόχος, ἄνθρωπος ἐντιμος, τοῦ ἀνάφερε τὰ πάντα. Ἦταν στὸ κρεβάτι, μέ μεγάλο πυρετό. Σταθμίζοντας καλὰ τὸ πρᾶγμα κατὰλαβε ὅτι ἡ Ἑλβετία δὲν ἦταν πιά κατάλληλη διαμονὴ γι' αὐτὸν καὶ ἀποφάσισε ν' ἀναχωρήσῃ σὲ λίγες ἡμέρες. Ἐγραψε στὸ μεταξὺ σὲ διάφορους φίλους του καὶ ἐξέφρασε παρὰ πονα γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τῶν συμπολιτῶν τους. Δὲν ξέρω πῶς, ἀλλὰ τὸ ζήτημα θεωρήθηκε τότε ὅτι εἶχε κανονισθῆ καὶ ἔδωσαν μερικὲς ἐξηγήσεις γιὰ δικαιολογία τους. Γιὰ νὰ τὸν κατευνάσουν τοῦ ὑποσχέθηκαν καὶ «διαβατήριο τῆς Συνομοσπονδίας, ὥστε νὰ μπορῇ νὰ πηγαίῃ καὶ νὰ παραμῆνῃ σ' ἄ-

ποιοδήποτε καντόνι ἐπιθυμοῦσε. Ὁ πυρετός στό μεταξύ ἔπεφτε καί μόνο χθές ἀνέβηκε καί πάλι, ὅταν ἀξαφνα ὁ ξενοδόχος μέ νέες αὐστηρότερες διαταγές ἔρχεται νά τόν πληροφορήσῃ ὅτι δέν μποροῦσε νά παραμείνῃ, ὄχι μόνο στό ξενοδοχεῖο, ἀλλ' οὔτε στό καντόνι⁽¹³⁶⁾, κι αὐτό κατὰ διαταγή τῆς ἀστυνομίας». Προσθέτει ἔπειτα ὅτι μετά τήν συμπεριφορά αὐτή τῶν Ἑλβετικῶν ἀρχῶν, ἀποφάσισαν νά φύγουν τό γρηγορώτερο γιά τήν Ἀγγλία, ἀφοῦ μάλιστα χάρις στίς φροντίδες μερικῶν φίλων τοῦ Φώσκολου οἱ ἀγγλικές ἀρχές ἀνέλαβαν νά διευκολύνουν τήν ἔκδοσι διαβατηρίου⁽¹³⁷⁾. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι οἱ Ἑλβετικές ἀρχές μετανόησαν γιά τή συμπεριφορά ποῦδειξαν πρὸς τόν ἐξόριστο ποιητή καί τόν παρακάλεσαν νά μείνῃ ἀνενόχλητος στήν Ἑλβετία, ἀλλ' ὁ Φώσκολος εἶχε πιά πάρει τήν ἀπόφασί του, μέ τήν ἐλπίδα ἔξ ἄλλου ὅτι στό Λονδίνο θάβρισκε τήν ὑποστήριξι καί τή βοήθεια πολλῶν φίλων καί γνωστῶν του καί κυρίως λίγη ψυχική ἡρεμία καί γαλήνη⁽¹³⁸⁾.

Πάντως προτοῦ φύγῃ γιά τήν Ἀγγλία, ὁ Φώσκολος ἀποφασίζει νά πάῃ στά λουτρά τοῦ Μπάντεν γιά θεραπεία. Οἱ δυό φίλοι χωρίσθηκαν στή Ζυρίχη κατὰ τὰ τέλη τοῦ Ἰουλίου. Ὁ Φώσκολος πῆγε στά λουτρά κι ἀπό κεῖ πέρασε στή Βέρνη καί τέλος στή Βασιλεία, ὅπου συναντήθηκε πάλι — μετά 14 ἡμέρες χωρισμοῦ — μέ τόν Κάλβο, ποῦχε μείνει στή Ζυρίχη γιά νά κανονίσῃ διάφορες ἐκκρεμεῖς ὑποθέσεις; «Σοῦ γράφω — λέει ὁ Φώσκολος στή Ματζιόττη σ' ἓνα γράμμα του στίς 30 Ἰουλίου 1816 — ἀπό τὰ λουτρά τοῦ Μπάντεν, ὅπου ἦλθα γιά ν' ἀναλάβω καί νιώθω ὅτι ξαναγεννιέμαι. Δυστυχῶς ἡ εὐλογημένη αὐτή φτώχεια δέν θά μοῦ ἐπιτρέψῃ νά μείνω περισσότερο ἀπό ὀκτώ ἡμέρες. Ὁ Ἄνδρέας παραμένει στή Ζυρίχη γιά νά ἀποπερατώσῃ τήν ἀτέλειωτη ὑπόθεσι τοῦ Ὀρτις καί ἀφοῦ ἐτοιμάσῃ τίς ἀποσκευές νά μεταβῇ στή Βασιλεία, ἀπ' ὅπου θά πάμε μαζύ μέ βάρκα, δια μέσου τοῦ Ρήνου ὡς τήν Ὀλλανδία»⁽¹³⁹⁾.

Ἀνάμεσα στίς ἄλλες ὁδηγίες, ὁ Φώσκολος εἶχε γράψῃ στόν Κάλβο ἀπό τή Βέρνη, στίς 6 Αὐγούστου, νά στείλῃ καί ἓνα δέμα στόν Ἰωάννη Καποδιστρία, στήν Πετροῦπολι. Δέν ξέρομε ἂν ὁ ποιητής μας εἶχε τήν εὐκαιρία νά γνωρισθῇ προσωπικά μέ τό μεγάλο ἐκεῖνο πολιτικό. Πάντως, νομίζω, ὅτι πρέπει νά ἐξετασθοῦν μέ προσοχή ὅσα γράφει σχετικά ὁ Τωμαδάκης⁽¹⁴⁰⁾.

Ὁ Κάλβος τέλειωσε τίς ὑποθέσεις, ὄχι μέ ὀση ἀκρίβεια θάθελε ὁ Φώσκολος — ὁ ὁποῖος καί παραπονιέται γιά τίς ἀπροσεξίες καί τήν ἀμέλεια τοῦ συμπατριώτου του⁽¹⁴¹⁾ — κ' ἔπειτα φεύγει γιά τή Βασιλεία, ὅπου συναντήθηκε μέ τό Φώσκολο. Ἀπό τή Βασιλεία πῆγαν μέσῳ Φραγκφούρτης στήν Ὀστάνδη κι ἀπό κεῖ πέρασαν στό Λονδίνο, ὅπου ἔφθασαν στίς 11 Σεπτεμβρίου 1816.

••

§ 13. — Στό Λονδίνο ἀρχίζει μιὰ νέα ζωὴ γιά τοὺς δυό συμπατριώτες ποιητές. Ὁ Φώσκολος δέν καταδιώκεται πιά ἀπ' τίς δημοσίες ἀρχές ὡς πολιτικός ἐξόριστος, ἀλλ' ἀντίθετα βρίσκει θερμὴ καί ἐγκάρδια ὑποδοχὴ ἀπ' τοὺς Ἀγγλοὺς φίλους του, πρόθυμους πάντα νά τόν βοηθήσουν καί νά τόν ὑποστηρίξουν. Βέβαια κ' ἐδῶ τὰ οικονομικά του δέν εἶναι ἀνθηρά. Διαρκῶς παραπονιέται γιά τὴ στενότητα τοῦ χρήματος. Σ' ἓνα γράμμα του, τῆς 19 Σεπτεμβρίου, γράφει στή φίλη Ματζιόττη: «Ὁ Ἄνδρέας μοῦ στοιχίζει ἀρκετά, γιατί δέ μπορῶ, ἀλλ' οὔτε ἐπιθυμῶ, νά τόν μεταχειρίζωμαι παρά σάν ἀδελφὸ καί φίλο. Ἄν δέν τόν εἶχα μαζύ μου, δεχόμενος τίς διάφορες προσκλήσεις, ποῦ μοῦ γίνονται, δέν θά εἶχα ἀνάγκη σπιτιοῦ καί γιά ὄλο τό Νοέμβριο... Ἀλλά γιά μιὰ παρόμοια συντροφιά, δέν ὑπάρχει χρυσός, ποῦ νά μπορῇ νά τὴν ξεπληρώσῃ ὅσο πρέπει. Ἐξ ἄλλου θά ἔλθῃ σέ λίγο εὐκαιρία νά μέ βοηθήσῃ γιά νά κερδίσω καί πάλι ὄλα τὰ σημερινὰ ἔξοδα»⁽¹⁴²⁾.

Στὰ τέλη Ὀκτωβρίου, οἱ σχέσεις ἦσαν ἀκόμη καλές. Στίς 28 τοῦ μηνός αὐτοῦ ὁ Φώσκολος γράφει στόν Μπίντα τὰ ἑξῆς: «Πῆρα τό χθεσινὸ σημείωμά σας, ὅταν ἀκριβῶς παρακαλοῦσα τόν Ἄνδρέα νά σᾶς γράψῃ γιά νά σᾶς ζητήσῃ πληροφορίες γιά τὴν ὑγεία τοῦ λόρδου Holland... Βλέπετε ὅτι ὑπαγορεύω γιά χάρι σας μιὰ μεγάλη ἀπεραντολογία στόν Ἀχάτη μου, ποῦ χωρὶς τίς φροντίδες του ἐγὼ ὁ πτωχὸς Αἰνεῖας θά ἀφήνα τόν ἑαυτό μου νά παρασυρθῇ ἀπ' τὴ θύελλα, καί μάλιστα τόσο περισσότερο συγκαταβατικά, ὅσο δέν ἔχω τὴν ἐλπίδα ποῦ εἶχε ὁ ἄλλος Αἰνεῖας νά κατακτήσῃ τὴν Ἰταλία. Ὁ Ἀχάτης μέ βοηθεῖ νά γράφω...»⁽¹⁴³⁾. Οἱ κρίσεις τοῦ Φώσκολου γιά τὸν γραμματέα του εἶναι λοιπὸν πάντα ἐνθουσιώδεις καί γεμάτες ἀφοσίωσι. Ἀναγνωρίζει τὴ συντροφιά του πολυτιμὴ καί ἀπαραίτητη τὴ συνδρομὴ του. Φαίνεται, ἐπίσης, ὅτι ὁ ποιητής μας προσπαθοῦσε πάντα, καί ὅσο τοῦ ἦταν δυνατό, νά περιοπιῆται καί ν' ἀνακουφίξῃ τὸν προστάτη του καί νά τόν βοηθῇ στίς ἐργασίες του.

Δυστυχῶς αὐτὸν τὸν καιρὸ ὁ Φώσκολος ὑπόφερε διαρκῶς καί, καθὼς ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος, εἶχε καταντήσῃ νευρικός, εὐερέθιστος καί τρομακτικὰ ὀξύθυμος⁽¹⁴⁴⁾. Τὸ κάθε τι τὸν πείραζε καί φαίνεται ὅτι ἔκανε ἐπανειλημμένες σκηνές στόν Κάλβο, ποῦ δέν ἀποκλείεται νὰχε ἀπαυδῆσει πιά ἀπ' αὐτὴ τὴ ζωὴ, πάντοτε γεμάτη στερήσεις καί, παρ' ὄλη τὴν ἀγάπη πρὸς τὸ διδάσκαλό του, δέν εὗρισκε ἴσως πολὺ διασκεδαστικὸ νά κἀνῃ τὸν αἰώνιο νοσοκόμο. Κάποια παρεξήγησι ἄρκεσε λοιπὸν γιά νά ὀξύνῃ τὴν κατάστασι καί νά μεταβάλλῃ τὴν παλαιὰ φιλία σὲ ἀντιπάθεια καί ἔχθρα. Δέν ξέρομε ἀκριβῶς τίς συνθηκὲς γιά τίς ὁποῖες ἔγινε ὁ χωρισμὸς⁽¹⁴⁵⁾.

Μόνη μαρτυρία ἔχομε μερικὰ γράμματα τοῦ Φώσκολου, πού ὅταν τοῦ παρουσιάζεται εὐκαιρία καταφέρεται καὶ καταδικάζει αὐστηρότατα τὴ συμπεριφορὰ τοῦ πρώην προστατευομένου του.

Ἐνα πρῶτο λεπτομερικὸ καὶ πολὺ αὐστηρὸ γράμμα ἔγραψε ὁ Φώσκολος, στίς 4 Μαρτίου 1817⁽¹⁴⁴⁾, στὸ φίλο του Hagenuch⁽¹⁴⁵⁾, ὅπου μιλώντας γιὰ τὸν Κάλβο λέει: «Ἡ ἀρρώστεια μου, ἡ φτώχεια πού εἶναι συνέπειά της καὶ ἡ ἐγκατάλειψη τοῦ κακότυχου Κάλβου με ἐμπόδισαν νὰ συνεχίσω τὴν ἔκδοσι. Σοῦ ἔγραψα ἤδη με ποιά ψυχρὴ ἀγνωμοσύνη με ἐγκατέλειψε ὁ Κάλβος, ὅταν βρισκόμουν σχεδὸν στὸ χεῖλος τοῦ τάφου. Ἐφ' ὅσον ἦμουν πλούσιος καὶ φερνόμενος ὡς κύριος, με φοβόταν κ' ἔστρεμε μὴπως με χάσῃ, ἀλλ' ὅταν γίνηκα φίλος του καὶ ἀδελφός του κι ὅταν φοβήθηκε μὴν τυχόν ὁ θάνατός μου τὸν ἀφηνε χωρίς στήριγμα, ἀφῆσε κάθε σεβασμὸ, ἀκόμη καὶ κάθε οἶκτο. Μὲ ἀνάγκασε νὰ τοῦ πῶ νὰ φροντίσῃ ὁ ἴδιος γιὰ τὰ συμφέροντά του. Μοῦ ἀπάντησε ὅτι εἶχε κιόλας προβλέψει κι ὅτι εἶχε εὐρεῖ ἄλλη κατοικία γι' αὐτόν μόνο, πῶ κατάλληλη γιὰ τὶς παραδόσεις του τῆς ἰταλικῆς γλώσσας⁽¹⁴⁶⁾. Ὅπωςδήποτε με βεβαίωσε, σὰν νὰ ἐπρόκειτο γιὰ μιὰ μεγάλη γενναιοφροσύνη ἐκ μέρους του, ὅτι θὰ μοῦ κρατοῦσε συντροφιά ὡς τὴ στιγμή πού θὰ βρισκόμουν σὲ καλύτερη κατάστασι. Ἐγὼ ὅμως δὲ θέλησα νὰ περιμένω τὴ στιγμή αὐτή. Τοῦ κατέβαλα μάλιστα ἀπὸ τὰ λίγα χρήματά μου τὴν πληρωμὴ ὄλων τῶν μισθῶν του καὶ παρὰ τὴ θλιβερὴ κατάστασί μου εἶχε τὴ μικροπρέπεια νὰ τὰ δεχθῆ. Δὲν τὸν βλέπω πιά: εἶθε ὁ οὐρανός νὰ μὴν τὸν τιμωρήσῃ ποτέ. Στάθηκε μιὰ ἀπ' τὶς βαθύτερες πληγές, πού ἀνθρώπινο χέρι ἀνοίξε στὴν καρδιά μου. Ξέρεις, ἀγαπητέ μου κύριε Meister, ὅτι εὐκόλα νιώθω τύψεις μετανοίας, ἀλλ' ὅσον ἀφορᾷ γιὰ τὸν Κάλβο, σὰς βεβαιῶν ἔνωπιον τοῦ Θεοῦ, ὅτι δὲν ἔχω καμμία τύψη. Κανεὶς δὲν ἔλαβε περισσότερα εὐεργετήματα ἀπὸ μέρους μου καὶ σὲ κανένα δὲν ἔδειξα τέτοια φιλοφροσύνη καὶ μπορῶ νὰ ὀρκισθῶ ὅτι εἶναι ὁ μόνος ἀνθρώπος, πού δὲν ὠργίσθηκα ἐναντίον του ποτέ. Ὑπόφερα πολλὰ ἐξ αἰτίας του. Νόμιζα ὅτι ἡ ψυχρότητά του ἦταν συνέπεια τοῦ συνεσταλμένου του χαρακτήρος· τὸν ἔκρινα ἀσχημα κι αὐτὸ ἦταν τὸ σφάλμα μου. Ὁ Θεός ἄς τὸν συγχωρήσῃ καὶ ἄς εἶναι εὐτυχισμένος. Μοῦ εἶπαν ὅτι φροντίζει πολὺ καλὰ γιὰ τὰ συμφέροντά του, κάνοντας παραδόσεις...»

Ἀπ' αὐτὸ τὸ γράμμα μποροῦμε νὰ ἔχωμε ἀκριβῆ ἰδέα γιὰ τὸ χωρισμὸ. Ὁ Φώσκολος ἦταν ἀρρωστος καὶ σὲ κακὴ οἰκονομικὴ κατάστασι, πρᾶγμα πού τὸν ἔκανε νευρικό καὶ εὐερέθιστο. Ὁ Κάλβος εἶχε κουρασθῆ ἀπ' τὴ ζωὴ καὶ ἀπὸ τὶς ἰδιοτροπίες τοῦ κηδεμόνου του καὶ μάλιστα τῶρα πού οἱ παραδόσεις του τοῦ ἐπέτρεπαν νὰ ζῆ οἰκονομικῶς ἀνεξάρτητα. Οἱ σχέσεις τους ἀρχισαν νὰ

γίνονται ψυχρές: ἡ παλιὰ ἀμοιβαία συμπάθεια καὶ ἀγάπη μεταβλήθηκε τῶρα σὲ ἀμοιβαία ἀντιζηλία. Κ' ἔτσι μιὰ φορὰ πού ὁ πρῶτος, θυμωμένος ἴσως χωρὶς εὐλογη αἰτία — γιὰτὶ καμμιά σοβαρὴ αἰτία δὲν ἀναφέρει σὲ κανένα γράμμα του — μίλησε αὐστηρὰ στὸν Κάλβο λέγοντάς του ὅτι πρέπει στὸ μέλλον νὰ φροντίσῃ γιὰ τὴ ζωὴ του (δηλ. με ἄλλα λόγια τὸν ἀπέλυε ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία), ὁ δεῦτερος, ὑπερήφανος καθὼς ἦταν, προσβλήθηκε, καὶ — πολὺ φυσικά — ἀποφάσισε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ δάσκαλο καὶ νὰ ζῆσῃ μόνος του. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ προστατῆς του ἦταν τότε ἀρρωστος, ὁ ποιητῆς μας προσφέρθηκε νὰ μείνῃ κοντὰ του ὡς τὴν ἀνάρρωσι. Ἄλλ' ὁ Φώσκολος, παραφερόμενος ἀπ' τὴν ὀργή του, δὲν δέχθηκε τὴν προσφορὰ αὐτὴ καὶ πληρώνοντας στὸν Κάλβο τοὺς μισθοὺς του τὸν ἐδιώξε ἀμέσως. Ἐπομένως, κατὰ τὶς ὁμολογίες τοῦ ἴδιου τοῦ Φώσκολου, ὁ Κάλβος οὔτε μόνος του ἔφυγε, οὔτε ἐγκατέλειψε χωρὶς συμπόνοια τὸν προστατῆ του ἐτοιμοθάνατο. Ἐφέρθηκε ἴσως λίγο βιασμένα, ἀλλὰ τίμα. Τὰ ἴδια τὰ λόγια τοῦ Φώσκολου ἀποκαθιστοῦν τὴν ἀλήθεια καὶ δικαιολογοῦν, τουλάχιστον ἐν μέρει, τὴ διαγωγὴ τοῦ Κάλβου, πού ὡς τῶρα εἶχε τόσο βαριὰ κριθῆ καὶ καταδικασθῆ ἀπ' τοὺς ξένους φωσκολιστὲς κι ἀπ' ὄσους δικούς μας ἐπαναλαμβάνουν ἀκριτα κι ἀβασάνιστα τὶς γνώμες ἐκείνων.

Ἀπὸ τότε οἱ δυὸ παλαιοὶ φίλοι ζοῦσαν χωριστά, ἀλλ' οἱ σχέσεις τους δὲν εἶχαν διακοπῆ καθολοκληρίαν. Μετὰ τὴν ἀρχικὴ ψυχρότητα ξακολουθοῦσαν νὰ βρίσκονται σὲ κάποια ἐπικοινωνία. Ἐχομε μάλιστα δυὸ γράμματα τοῦ Φώσκολου πρὸς τὸν Κάλβο, τὸ Φεβρουάριον τοῦ 1817, στὰ ὁποῖα τὸν εἰδοποιεῖ ὅτι τοῦ βρῆκε νέους μαθητὲς καὶ ταυτοχρόνως τοῦ ζητᾷ νὰ τοῦ ἐπιστρέψῃ μερικὰ χρήματα, πού τοῦ χρωστοῦσε. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ Κάλβος δὲν ἀπάντησε κἄν, κι ὁ Φώσκολος πού βρισκόταν σὲ πολὺ τραγικὴ οἰκονομικὴ κατάστασι θύμωσε πολὺ κ' ἔκοψε τελειωτικὰ τὶς σχέσεις του με τὸν συμπατριώτη του. Ὅπωςδήποτε ἀπ' τὰ τέλη Φεβρουαρίου δὲν ἐβλέπονταν καὶ δὲ μιλοῦσαν πιά. Ἀπὸ τότε μάλιστα ὁ Φώσκολος, ὅταν τοῦ δίνεται εὐκαιρία, καταφέρεται καὶ καταδικάζει πολὺ βαριὰ τὴ συμπεριφορὰ τοῦ πρώην μαθητοῦ καὶ προστατευομένου του.

Πῶ σκληρὸς κατὰ τοῦ Κάλβου εἶναι ὁ Φώσκολος σ' ἓνα ἄλλο γράμμα του πρὸς τὴ Ματζιόττη, τῆς 25 Μαρτίου 1817⁽¹⁴⁴⁾. «Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀρρώστειας μου — τῆς γράφει — ὅταν εἶχα μεγαλύτερη ἀνάγκη γιὰ ἀνακούφισι καὶ δὲν μοῦ ἔμενε ἄλλη παρηγορία ἀπ' τὸν Ἄνδρέα, κατάλαβα καλὰ ὅτι ὄχι μόνον βαρυόταν νὰ εἶναι νοσοκόμος μου, ὄχι μόνον εἶχε καταπτοηθῆ ἀπ' τὴν τωρινὴ καὶ τὴ μελλοντικὴ φτώχεια μου, ἀλλὰ δυστυχῶς! ἐπείθηκα καλὰ γιὰ ὅ,τι εἶχα ὑποπτευθῆ ἀκόμη στὴ Ζυρίχη, ὅτι δηλ. ὁ Ἄν-

δρέας είχε έπωφεληθῆ τῆς εὐκαιρίας γιὰ νὰ τοῦ πληρῶσω τὸ ταξίδι του ὡς τὴν Ἀγγλία κ' ἔπειτα νὰ μὲ ἐγκαταλείψῃ, χωρὶς κανὲν νὰ μὲ εὐχαριστήσῃ. Ἄν εἶχες διαβάσει (καὶ ποὶὸς ξέρεῖ ἂν ἴσως δὲν τὰ φυλάξῃ ἀκόμη) ὅλα μου τὰ γράμματα, ὅσα σοῦ ἔγραψα ἀπ' τὸν Ὀκτώβριο, θὰ ἔβλεπες ἀκριβῶς τίς λεπτομέρειες, πού ἐνῶ θὰ σέ ἔκαναν νὰ στενάξῃς καὶ νὰ φρίξῃς, θὰ σέ ἔπειθαν γιὰ τὴν ἀλήθεια, ὅτι ὁ νέος ἐκεῖνος ἀνεχώρησε ἀπ' τὴ Φλωρεντία μὲ τὴν προμελετημένη πρόθεσι ἢ νὰ ἐπωφεληθῆ ἀπ' τὴν τύχη μου, ἂν ἦταν εὐνοϊκῆ, ἢ νὰ δοκιμάσῃ τὴ δική του, ἂν ἐγὼ δυστυχοῦσα, καὶ τέλος νὰ μὲ ἐγκαταλείψῃ ἀκόμη καὶ στὸ χεῖλος τοῦ τάφου, μισοπεθαμένον καὶ ἄταφο. Θὰ προσπαθῆσω νὰ μάθῃς γρήγορα λεπτομέρειες καὶ θὰ σοῦ γράψω ἕνα γράμμα στὸ ὁποῖο θὰ σοῦ μιλῶ μόνο γιὰ κείνον. Τὸ γράμμα αὐτὸ θὰ τὸ λάβῃς μετὰ τρεῖς ἡμέρες, γιὰτὶ χωρὶς ἄλλο θὰ τὸ γράψω καὶ θὰ τὸ ταχυδρομήσω μὲ τὸ ἐρχόμενο ταχυδρομεῖο. Πάντως νὰ εἶσαι βέβαιη — καὶ σοῦ τὸ ὀρκίζομαι στὴν ἀγάπη μου πρὸς ἐσένα καὶ πρὸς τὴ Μητέρα μου — ὅτι μπορῶ νὰ αἰσθάνωμαι τύψεις γιὰ τὴν ἀγερωχία καὶ τὸ θυμὸ μου πρὸς ὄλους τοὺς θνητοὺς πού ἐγνώρισα, ἐκτὸς ἀπ' τὸν Ἄνδρέα, καὶ ὅτι μόνη παρηγοριά μου εἶναι ὅτι τὸν μεταχειρίσθηκα πάντοτε σάν ἀδελφὸ καὶ ἐγκάρδιο φίλο μου, ἀπὸ τότε πού ἦλθε στὴ Ζυρίχη, ὡς τὴν ἡμέρα πού μὲ ἐγκατέλειψε. Ἴσως ἂν εἶχα φερθῆ σκληρά, θὰ ἦταν λιγώτερο ἀχάριστος... Καὶ ἐνῶ ὅλοι ἔδειξαν ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ὑγεία μου, ὁ μόνος πού δὲν ἦλθε ποτέ νὰ μὲ δῆ ἦταν ὁ Ἄνδρέας...»

Ἄνάλογα γράφει ὁ Φώσκολος, στὶς ἀρχὲς Ἰουλίου τοῦ 1817, στὸ φίλο του λόρδο Holland⁽¹⁵⁰⁾, καθὼς καὶ σ' ἄλλους πού γνῶριζαν τὸν Κάλβο. Κι ὁ θυμὸς του δὲ λιγότευε οὔτε μὲ τὸ πέρασμα τοῦ καιροῦ. Σὲ κάθε γράμμα του πρὸς τὴ Ματζιόττη ἐακολοῦθεὶ ἀκόμα καὶ μετὰ χρόνια νὰ καταδικάζῃ δριμύτατα τὴ συμπεριφορὰ τοῦ συμπατριῶτου του, καὶ παρ' ὅλο ὅτι σ' ἕνα γράμμα του, στὶς 3 Νοεμβρίου 1821, πρὸς τὴ φίλη του γράφει ὅτι συγχώρησε πιά τὴ διαγωγή τοῦ Κάλβου, ὅμως ἀφήνει νὰ φαίνεται ἀκόμη ὅλη του ἡ ὀργὴ καὶ ἡ ἀντιπάθεια πρὸς τὸν παλαιὸ συνεργάτη του: «Δὲν θὰ εἶχα τόσο πολὺ λυπηθῆ γιὰ τὴν πανουργία τοῦ Ἄνδρέα, πού δειχθῆκε πραγματικὰ πανοῦργος. Ἄν καὶ τὸν ἐσυγχώρησα ἀπὸ τότε καὶ λυπᾶμαι νὰ ξέρω ὅτι περιπλανιέται δῶ καὶ κεῖ, ὅμως δὲ μπορῶ καὶ σήμερα ἀκόμη νὰ καταλάβω τὴ μητέρα φύσι πῶς δημιουργεῖ μερικοὺς κουτοπόνηρους, πού δὲν ἀσχολοῦνται παρὰ μόνον γιὰ νὰ βλάψουν τοὺς ἄλλους καὶ δὲν κατορθώνουν παρὰ μόνον νὰ καταστρέψουν τοὺς ἴδιους τοὺς ἑαυτοὺς τους. Ἡ ἱστορία τῆς ζωῆς του στὰ τέσσαρα αὐτὰ χρόνια εἶναι μαζὺ ἐπίπονη καὶ γελοία, κατὰ τὴν φλωρεντινὴ ἔκφρασι· ἐμεῖς θὰ λέγαμε παράξενη»⁽¹⁵¹⁾.

Αὐτὸ ἦταν τὸ τέλος τῆς φιλίας καὶ τῆς συνεργασίας τοῦ Φώσκολο καὶ τοῦ Κάλβου, τοῦ ὁποῖου ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο εἶναι τόσα στενὰ συνυφασμένα μ' αὐτὴ τὴν περίοδο. Ὁ Φώσκολος δὲ συγχώρησε ποτέ τὴ διαγωγή τοῦ Κάλβου καὶ τὰ γράμματά του δείχνουν πόσο στάθηκε μεγάλος ὁ πόνος, ὁ καημὸς, ἀλλὰ καὶ ὁ θυμὸς του. Οἱ φωσκολιστὲς κατέκριναν φοβερὰ τὸν Κάλβο καὶ ἰδιαίτερα ὁ Ἄντονα - Τραβέρση⁽¹⁵²⁾, πού χαρακτηρίσε μὲ τὰ πιὸ βαριά κι ἀπρεπὰ ἐπίθετα τὸν ποιητὴ τῶν Ὠδῶν. Ὅλοι ὑποστήριξαν ὅτι ὁ Κάλβος εἶχε πλησιάσει τὸ μεγάλο καὶ τότε διάσημο ποιητὴ τῶν Χαρίτων μόνο καὶ μόνο γιὰ ἕνα ἐγωϊστικὸ συμφέρον⁽¹⁵³⁾. Κι αὐτὴ τὴν κατηγορία πρῶτος τὴ διατύπωσε ὁ ἴδιος ὁ Φώσκολος.

Ἡ κατηγορία ὅμως αὐτὴ εἶναι ὑπερβολικὴ καὶ ἀδικη. Ὁ Κάλβος δὲ διανοήθηκε ποτέ νὰ ὠφεληθῆ ταπεινὰ καὶ αἰσχρὰ ἀπ' τὴ φιλία τοῦ μεγάλου φίλου. Τὰ γράμματά του μᾶς δείχνουν ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Πράγματι, ἐνῶ ἦταν τόσο ἀμελής στὴν ἀλληλογραφία του, δὲν παρέλειπε νὰ γράφῃ τακτικὰ στὸ Φώσκολο, ὅταν βρισκόταν μακριὰ του, καὶ νὰ τὸν βεβαιώνῃ γιὰ τὴν ἀγάπη καὶ τὴν ἀφοσίωσί του: «Σοῦ ἔγραψα, ἀγαπητέ μου Φώσκολε—τοῦ λέει, καθὼς εἶδαμε, σ' ἕνα γράμμα του τῆς 9 Δεκεμβρίου 1815—πολλὲς φορές, ἀλλὰ δὲν εἶχα ποτέ τὴν εὐχαρίστησι νὰ φιλήσω τὰ γράμματά σου ἢ νὰ μάθω βέβαιες εἰδήσεις σου. Γι' αὐτὸ ἀπὸ τότε πού ἔφυγες φέρω στὴν καρδιά μου ἀγκάθια κι ὄχι μικρά. Πόσες φορές σ' ἐπεθύμησα στὴ Φλωρεντία, μόνον ὁ Θεὸς τὸ ξέρει! Δὲν πηγαίνω ποτέ στὸ Μπελλοσγουάρτο (κι' αὐτὸ συμβαίνει συχνὰ) χωρὶς νὰ κλαύσω, φέρνοντας στὴ θύμησί μου τὴ «Ριτσιάρντα» καὶ τὸν ὕμνο στὶς «Χάριτες...». Καὶ ὑπογράφει: «ὁ πιὸ ἀφωσιωμένος φίλος σου — Ἄ. Κάλβος»⁽¹⁵⁴⁾.

Τὸ γράμμα αὐτὸ, καθὼς καὶ μερικὰ ἄλλα, μᾶς δείχνει πόσο μεγάλη καὶ πόσο εὐκρινὴς ἦταν ἡ ἀγάπη καὶ ἡ φιλία τοῦ Κάλβου πρὸς τὸν εὐεργέτη του. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὁ Κάλβος δὲν μπορούσε νὰ προβλέψῃ ὅτι ὁ Φώσκολος θὰ τὸν καλοῦσε ἀργότερα κοντά του, οὔτε ἦταν δυνατό νὰ σκεφθῆ ὅτι θὰ τὸν ἔπαιρνε στὸ Λονδίνο. Ἄν ἔγραφε τόσο ἐγκάρδια λόγια, αὐτὸ ὀφείλεται στὸ ὅτι ὁ Κάλβος ἀγαποῦσε κ' ἐκτιμοῦσε ἀληθινὰ τὸ Φώσκολο, χωρὶς ὑστεροβουλίες κ' ὑπολογισμοὺς, κι ὅτι τοῦ ἦταν βαθιὰ εὐγνώμων γιὰ ὅσα εἶχε κάνει ὡς τότε γιὰ νὰ τὸν βοηθήσῃ. Ἐξ ἄλλου ὅταν ἀφῆσε τὴ Φλωρεντία γιὰ νὰ συναντήσῃ τὸ φίλο καὶ δάσκαλό του, πού τὸν εἶχε καλέσει στὴν Ἐλβετία γιὰ γραμματέα του—καὶ στὰ γράμματά του ὁ Φώσκολος τοῦ εἶχε τονίσει καθαρὰ ὅτι βρισκόταν σὲ οικονομικὴ στενοχώρια κι ὅτι δὲν μπορούσε νὰ τοῦ προσφέρῃ ἄλλο παρὰ τὰ ἀπολύτως ἀναγκαῖα—ὁ Κάλβος εἶχε βρῆ μιὰ κάποια ἀποκατάστασι στὴν τσοκανικὴ πρωτεύουσα καὶ εἶχε ἐξασφαλίσει ὄχι μόνον

τῆ ζωῆ του, ἀλλὰ κ' ἓνα μικρὸ μισθὸ τὸ μῆνα. Τὸ γράφει ἡ Ἰδία ἢ Ματζιόττη στὸ Φώσκολο, καθὼς εἶδαμε. Ἄδικα λοιπὸν τὰ λόγια τοῦ Φώσκολου, ὅτι ὁ Κάλβος ἔφυγε ἀπ' τὴ Φλωρεντία ἀπὸ οικονομικοὺς ὑπολογισμοὺς. Ἡ ἀπόφασί του ὀφείλεται ἀποκλειστικὰ στὴν ἀφοσίωσί του στὸ Φώσκολο καὶ στὴν ἐπιθυμία νὰ τοῦ φανῆ χρήσιμος καὶ νὰ τοῦ κρατήσῃ συντροφιά στὶς δύστυχες στιγμὲς τῆς ζωῆς του, ἂν καὶ ἤξερε ὅτι ἡ ἀπόφασί του αὐτὴ τόσο ἀπὸ οικονομικὴ ὅσο καὶ ἀπὸ πολιτικὴ πλευρὰ μπορούσε νὰ τοῦ εἶναι ἐπιζήμια⁽¹⁵⁸⁾.

Πόση κακία καὶ πόση λησμοσύνη ἔδειξαν ὅσοι κατηγορήσαν τὸν Κάλβο γιὰ τὶς προθέσεις του, ὅσοι νόμισαν ὅτι ὁ Κάλβος πῆγε στὸ Φώσκολο ὠθούμενος ἀπὸ μικροὺς ἐγωϊστικοὺς ὑπολογισμοὺς καὶ ταπεινὰ προσωπικά συμφέροντα! Ἡ ἀγνοοῦν τὰ γεγονότα, ἢ τοὺς διευθύνει ἡ κακὴ πίστι. Βέβαια κι ὁ Κάλβος ἴσως νὰ βιάσθηκε στὸ Λονδίνο — καθὼς θὰ δοῦμε ἀργότερα — νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν εὐεργέτη του (γιὰ νὰ κρίνωμε θάπρεπε νὰ ἔχωμε ἀκριβεῖς πληροφορίες, ποὺ δυστυχῶς δὲ σώθηκαν), ἀλλ' ὅπως ἂν ποτε εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν πραγματικότητα καὶ πολὺ αὐστηροί, ὅσοι κατηγορήσαν τὸν ποιητὴ μας ὅτι ἔδειξε ἐνδιαφέρον πρὸς τὸν Φώσκολο μόνο ὅταν εἶδε ὅτι θὰ μπορούσε ν' ἀποκομίσῃ ὕλικὰ συμφέροντα, κι ὅτι ἡ συμπεριφορὰ του στάθηκε πάντα ἐγωϊστικὴ καὶ ἀγνώμων. Ἄδικος ἢ τοῦλάχιστο ὑπερβολικὸς κι αὐτὸς ὁ Φώσκολος, ὅταν γράφει ὅτι: «Ὁ νέος ἐκεῖνος ἀνεχώρησε ἀπ' τὴ Φλωρεντία μὲ τὴν προμελετημένη πρόθεσι ἢ νὰ ἐπωφεληθῆ ἀπ' τὴν τύχη μου, ἂν ἦταν εὐνοϊκὴ, ἢ νὰ δοκιμάσῃ τὴ δική του, ἂν ἐγὼ ἤμουν δυστυχισμένος, καὶ τέλος νὰ μὲ ἐγκαταλείψῃ ἀκόμη καὶ στὸ χεῖλος τοῦ τάφου, μισοπεθαμένον καὶ ἄταφο».

Ὁ Κάλβος, τίμιος χαρακτήρας, ἀγνός, εὐγνώμων, καί, σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι, εἰλικρινὰ ἀφιλοκερδής, ἔτρεξε στὴν Ἑλβετία, κοντὰ στὸ Φώσκολο, μόνο καὶ μόνο ἀκολουθώντας τὴ φωνὴ τῆς καρδιάς του, τῆς βαθειᾶς ἀφοσίωσης καὶ τῆς ἀδολοῦς φιλίας του, κι ὄχι ψυχροὺς ὑπολογισμοὺς, ποὺ κάθε ἄλλο μπορούσαν νὰ τοῦ ὑπαγορεύσουν τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη, παρὰ νὰ τρέξῃ σὲ ἀγνωστὰ μέρη, κοντὰ σ' ἓναν ἐξόριστο καὶ πτωχὸ πολιτικὸ φυγάδα, ποὺ τὸ μέλλον του ἐπρομηνύετο — ὅπως καὶ στάθηκε — σκληρὸ καὶ γεμᾶτο περιπέτειες.

Δυστυχῶς ἢ συμβίωσι δὲ στάθηκε εὐτυχισμένη. Οἱ διαφορὲς ταλαιπωρίες, οἱ περιπέτειες, ἡ αἰώνια φτώχεια δὲν μπορούσαν παρὰ νὰ ἐκνευρίζουν καὶ τοὺς δύο. Ἄν ὁ Φώσκολος παραπονιόταν γιὰ τὸ ντύσιμο κ' ἢ διατροφή τοῦ Κάλβου ἦταν γι' αὐτὸν μεγάλο βᾶρος, ὁ τελευταῖος δὲν μπορούσε νὰ ἦταν ἱκανοποιημένος ἀπὸ μιὰ ζωὴ, ποὺ γιὰ τὴν ὥρα ἐσήμαινε στερήσεις κάθε εἴδους καὶ γιὰ τὸ μέλλον ἴσως τὸ ἀδιέξοδο. Οἱ ἀρρώστειες, ὁ εὐερέθιστος καὶ ὑπερήφανος

χαρακτήρας καὶ τῶν δύο ἦταν φυσικὸ νάχουν μιὰ μέρα γι' ἀναπόφευκτη συνέπεια τῆ ρῆξι καὶ τὸ χωρισμό. Ὁ ἓνας νόμιζε ὅτι ἔδινε πολὺ, ὁ ἄλλος ὅτι εἶχε λίγο. Κι ὅταν τὸ σκουλήκι τῆς ἐριδος μῆνι ἀνάμεσα σὲ δύο ἀνθρώπους, εὐκολο εἶναι ν' ἀκολουθήσῃ καὶ τὸ μῖσος. Ὁ ἀγέρωχος χαρακτήρας τους, οἱ οικονομικὲς διαφορὲς, ἴσως καὶ ἡ ἀντιζηλία ἐξετράχυναν τὶς σχέσεις τῶν δύο ποιητῶν, καὶ κατέληξαν σὲ ἀνοικτὴ ἐχθρα⁽¹⁵⁹⁾.

Ἐνα συμπέρασμα βγαίνει πάντως: τὰ ἴδια τὰ γράμματα τοῦ Φώσκολου διακαιολογοῦν ἐν μέρει τὴ συμπεριφορὰ τοῦ ποιητοῦ μας καὶ δείχνουν ἐπιπόλαια κι ἀστήρικτα ὅλα τὰ βάρια ἐκεῖνα ἐπιθετα μὲ τὰ ὁποῖα ὁ Φώσκολος καὶ οἱ φωσκολιστὲς χαρακτήρισαν τὸν Κάλβο, ὅπως «πανοῦργος, δόλιος, ἀνάξιος, ἐπίορκος, ἀγνώμων, συμφεροντολόγος, ἄπρονος» καὶ τόσα ἄλλα. Καὶ βέβαια περισσότερες δικαιολογίες θὰ ὑπῆρχαν ἂν ὁ ἴδιος ὁ Κάλβος μᾶς εἶχε ἀφήσει μερικὲς μαρτυρίες σχετικὲς μ' αὐτὸ τὸ ζήτημα. Ὅπως ἂν ποτε ὁ ποιητὴς τῶν Ὁδῶν δὲν καταφέρθηκε ἀνοικτὰ καὶ δὲν ὕβρισε ποτὲ τὸ δάσκαλό του. Ὅταν πέθανε μάλιστα τοῦ ἀφιέρωσε ἓνα ἄρθρο, δημοσιεύοντας ἓνα ὡς τότε ἀγνωστο ἀπόσπασμα ἀπ' τὶς Χάριτες⁽¹⁶¹⁾, ποὺ σωζόταν σὲ χειρόγραφο του.

Ε'. Πνευματικὴ ἀνεξαρτησία καὶ οἰκογενειακὲς περιπέτειες.

§ 14. — Ἀπὸ τὴν ἡμέρα τῆς ἀφίξεως στὸ Λονδίνο ὡς τὴν ἡμέρα τῆς φιλονικίας, ὁ Κάλβος ζοῦσε μαζὺ μὲ τὸ Φώσκολο, ποὺ φρόντιζε γιὰ τὴ διατροφή του. Ἄλλ' ἐπειδὴ πάντοτε ἢ φτώχεια καὶ ἢ δυστυχία παρακολουθοῦσαν τὸ ἐκλεκτὸ καὶ φιλελεύθερο αὐτὸ πνεῦμα, ὅπως εἶπαμε, ἢ ζωὴ καὶ τῶν δύο ποιητῶν οὔτε εὐχάριστη ἦταν, οὔτε ἀναπαυτικὴ. Ὁ Φώσκολος τὸ ὁμολογεῖ σὲ διαφορὰ γράμματά του πρὸς τὴν ἀγαπημένη του φίλη Ματζιόττη, στὴν ὁποία διεκτραγωδεῖ τὴν οἰκτρὴ οικονομικὴ του κατάστασι καὶ τονίζει πόσο βᾶρος ἦταν ὁ Κάλβος γιὰ τὸ πεινχρὸ του βαλάντιο. Τόσο μεγάλη ἦταν ἡ ἔνδεια, ὥστε πολλὲς φορές ὁ ποιητὴς ἀναγκαζόταν νὰ προσφεύγῃ στὴ γενναιοδωρία φίλων καὶ γνωρίμων γιὰ νὰ ἀνταποκρίνεται καὶ στὶς πιὸ στοιχειώδεις ἀνάγκες του. Κι αὐτὸς ὁ Κάλβος κατέφυγε κάποτε στὴ Ματζιόττη, κρυφὰ ἀπ' τὸν δάσκαλό του ζητώντας τὴν ὑποστήριξι καὶ τὴ χρηματικὴ τῆς ἐνίσχυσι⁽¹⁶²⁾.

Σιγά-σιγά ὅμως ὁ Κάλβος ἄρχισε νὰ δίνῃ μαθήματα κυρίως Ἰταλικῆς γλώσσας — ποὺ τὴν ἤξερε πολὺ καλὰ — ἀλλὰ καὶ ἑλληνικῆς⁽¹⁶³⁾. Οἱ πολλὲς γνωριμίες τοῦ προστάτου του καὶ οἱ φιλίες μὲ τοὺς ἀριστοκρατικούς κύκλους τῆς ἀγγλικῆς πρωτεύουσας τοῦ ἀνοίξαν τὸ δρόμο. Ἡ ἐπιτυχημένη μέ-

θοδος τῆς διδασκαλίας του—πού τὴν ἀναγνωρίζουν σὲ διάφορα γράμματα καὶ οἱ μαθητές του (180)— κ' ἡ πολυμαθία πού τὸν διέκρινε, τὸν ἔκαναν γρήγορα γνωστό σ' εὐρὺ κύκλο στὴν Ἀγγλικὴ πρωτεύουσα, κ' οἱ μαθητές του αὖξαιναν διαρκῶς. Αὐτὸ τοῦ ἐπέτρεψε νὰ φθάσῃ σὲ οἰκονομικὴ ἀνεξαρτησία καὶ νὰ ἀποταμιεύσῃ μερικὰ χρήματα. Τόσο δὲ τὰ μαθήματά του πῆγαιναν καλά, ὥστε ἀποφάσισε καὶ τύπωσῃ μιὰ τετράτομη μέθοδο γιὰ τὴ διδασκαλίαν τῆς ἰταλικῆς (181), ἧς συμπεριέλαβε καὶ τὴ δική του τραγωδίαν «Δαναΐδες», πού, καθὼς εἶδαμε, εἶχε γράψῃ στὴ Φλωρεντία. Γιὰ τὸ περιεχόμενον μιλάει ὁ ἴδιος σ' ἓνα γράμμα τοῦ πρὸς μιὰ μαθήτριά του: «Τυπῶνω τώρα τὴ μετάφρασιν τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ Ρόμπερτ, πού ἀποτελεῖ τὸ δεύτερον τόμον τοῦ ἔργου μου. Ὁ πρῶτος τόμος εἶναι ἡ γραμματικὴ, μὲ κανόνες ἀγνωστούς στοὺς γραμματικούς. Ὁ δεύτερος τόμος θὰ εἶναι ἡ μετάφρασις, πού δημοσιεύω τώρα. Ἐγινε μὲ τρόπον πού οἱ φράσεις καὶ οἱ λέξεις, νὰ ἀκολουθοῦν πιστὰ τὸ κείμενον, χωρὶς νὰ καταστρέφουν τὴν ὠραιότητα τῆς ἰταλικῆς γλώσσης, ὥστε νὰ τὴν ἐννοῆ καὶ ὅποιος παρακολούθησῃ δυὸ ἢ τρία μαθήματα. Μετὰ τὴν εὐκολὴν αὐτὴν πεζογραφίαν θὰ περάσωμε στὸν τρίτον τόμον, πού περιέχει τὸν Σαοῦλ τοῦ Ἀλφιέρη καὶ μιὰ δική μου τραγωδίαν. Τὸ ὕφος τῆς τραγωδίας μου αὐτῆς, πού δὲν εἶναι πολὺ ἀπλό, θὰ ἀποτελέσῃ τὴν εἰσαγωγὴν στὸν τέταρτον τόμον, ὁ ὁποῖος θὰ περιέχῃ ἀποσπάσματα ἀπ' τὸν Τάσσο, τὸν Ἀριόστο, τὸν Πετράρχην καὶ τὸ Δάντη, κὶ ὁ κάθε ἓνας ἀπ' αὐτοὺς θὰ χρησιμεύῃ ὡς εἰσαγωγὴ στὸν ἀμέσως ἐπόμενον, μέχρι δὲ φθάσωμε στὸ Δάντη, πού εἶναι ὁ δυσκολώτερος» (182). Οἱ μαθητές, καὶ κυρίως οἱ μαθήτριάς, ἔτρεφαν μεγάλη ἐκτίμησιν στὸ δάσκαλό τους καὶ στὴ μέθοδον πού ἀκολουθοῦσε, καθὼς συνάγεται ἀπὸ μερικὰ γράμματα πού διασώθηκαν (183).

Ἀλλὰ δὲν ἦσαν μόνο οἱ ἰδιωτικὲς παραδόσεις πού εἶχε ὁ Κάλβος. Παράλληλα ἐγίνε γνωστός καὶ στοὺς πνευματικούς κύκλους τοῦ Λονδίνου κὶ ἀνάλαβε νὰ μεταφράζῃ ἀπ' τ' ἀγγλικά εἰς ἑλληνικά, διάφορα θρησκευτικὰ βιβλία προπαγανδιστικοῦ χαρακτῆρος γιὰ λογαριασμὸν θρησκευτικῶν ἐταιριῶν καὶ, φυσικά, ἀπ' τὴν ἐργασία αὐτὴν θὰ κέρδιζε ἐπίσης ἀρκετὰ σημαντικὰ ποσά. Σῶζονται μερικὲς τέτοιαι μεταφράσεις του, μὲ διάφορα θέματα, καὶ ἀπ' αὐτές, ἀναφέρουμε τίς ἑξῆς: «Βίβλος τῆς δημοσίας εὐχῆς καὶ τελέσεως μυστηρίων καὶ τῶν ἄλλων θεσμῶν καὶ τελετῶν τῆς Ἐκκλησίας, κατὰ τὸ ἔθος τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας κλπ.», 1818, «Βιβλίον τῶν δημοσίων προσευχῶν καὶ τῆς ὑπηρεσίας τῶν μυστηρίων κλπ. ᾧ προσετέθη τὸ ψαλτήριον τοῦ Δαυὶδ καὶ αἱ μετὰ τὰς Συναπτὰς ἐπιστολαὶ καὶ Εὐαγγέλια κλπ.», 1820, «Liturgia Anglicana Polyglotta κλπ.», 1821 κ. ἄ. (184).

Μὲ τὸν καιρὸ ὁ Κάλβος ἀπέκτησε στὸ

Λονδίνο ζηλευτὴν φήμην, ὡς ἐπιστήμων, ὡς λόγιος καὶ ὡς γνώστης τῶν θρησκευτικῶν ζητημάτων, ὥστε πολλοὶ νὰ καταφεύγουν σ' αὐτὸν γιὰ τὴ λύσιν διαφόρων προβλημάτων θρησκευτικοῦ περιεχομένου: «Ὁ Κάλβος—γράφει ὁ Ἰντιάνος—πολὺ νωρὶς, κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς διαμονῆς του, ἀπόκτησε φήμην σοφοῦ, πού συνεχίστηκε κὶ ὅταν εἶχε γυρίσει ἀπ' τὴν Ἑλλάδα γιὰ νὰ ἐγκατασταθῇ πάλιν ὀριστικὰ στὴν Ἀγγλίαν» (185). Καὶ ἀναφέρει παραδείγματα ἰδιωτῶν, ἀλλὰ καὶ ἐπιστήμων σοβαρῶν ἰδρυμάτων, πού κατέφυγαν στὸν Κάλβον γιὰ νὰ πῆ τὴ γνώμην του πᾶν ὡς ἐπίμαχα θρησκευτικὰ ζητήματα, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ὀρθότητα τῶν μεταφράσεων ἀπ' τὰ ἑλληνικά. Ἀπὸ τὸ σέβας καὶ τὸν τρόπον πού μιλοῦν γιὰ τὸν ποιητὴν μας φαίνεται ὅτι ἔτρεφαν πρὸς αὐτὸν μεγάλην ἐκτίμησιν κὶ ὅτι ἡ γνώμην του εἶχε μεγάλο βάρος (186).

Ἐκτὸς ἀπ' τὴ διδακτικὴν καὶ συγγραφικὴν του δράσιν, ὁ Κάλβος ἀρθρογραφοῦσε κὶ δὲλας στὴν Ἀγγλίαν, ἀκόμα δὲ ἔκανε καὶ διαλέξεις, πού σχολιάζονταν εὐρύτατα ἀπ' τοὺς ἐπιστημονικούς κύκλους τῆς Ἀγγλικῆς πρωτεύουσας. Γιὰ μιὰ ἀπ' τίς διαλέξεις αὐτές, γιὰ τὴν ὁποία ἔγραψαν καὶ οἱ Times τοῦ Λονδίνου, κάνει λόγον κὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἀνδρέα Νικόλαος σ' ἓνα γράμμα του, πού εἶχαμε τὴν εὐκαιρίαν ν' ἀναφέρωμε παραπάνω καὶ πού τὸ δημοσιεύομε ἐδῶ ὀλόκληρον:

«Τεργέστη 10 Δεκεμβρίου 1818

» Ἀγαπητὴ ἀδελφέ,

» Μόλις πληροφορήθηκα τὴν διαμονὴν σου στὸ Λονδίνο, σοῦ ἔγραψα μὲ τὴν ἐπιθυμίαν πάντοτε νὰ ἔχω εἰδήσεις σου· ἀλλ' ἀπατήθηκα στίς προσδοκίας μου νὰ λάβω ἀπάντησίν σου. Σοῦ γράφω πάλιν καὶ ἐπιθυμῶ νὰ πιστεύω ὅτι τὸ γράμμα μου δὲ θάχῃ τὴν τύχην τοῦ πρώτου.

Ἄν καὶ γνωρίζῃς ὡς ποῖο σημεῖον μπορεῖ νὰ φθάσῃ ἡ ἀδελφικὴ ἀγάπη, μόλις θὰ κατορθώσῃς νὰ φαντασθῇς τὴν χαρὰν πού ἐνίωσα, ὅταν ἔμαθα τὴν λαμπρὴν θέσιν πού πῆρες εἰς τὰ γράμματα, καθὼς καὶ τὴν φήμην πού ἀπόκτησες μὲ τίς ἀρετὰς σου στὴν Ἀγγλικὴν πρωτεύουσαν. Ἦταν βέβαιον, ἀγαπητὴ μου ἀδελφέ, ὅτι ἡ τύχη θὰ κουραζόταν νὰ μᾶς κατατρέχῃ καὶ ὅτι μιὰ μέρα θὰ μᾶς ἀνοίγετο τὸ δρόμον γιὰ νὰ γίνωμε κάτι ὁ ἓνας μὲ τὴν μιὰν κὶ ὁ δεύτερος μὲ τὴν ἄλλη κατεύθυνσιν (187). Σὺ βρίσκεσαι σὲ μιὰ χώρα, ἧς ἡ ἐπιστήμη ἐκτιμᾶται καὶ ἧς ἀποδίδεται δικαιοσύνη στὴν ἀξίαν σου. Ἐγὼ μετὰ πολλὰς ταλαιπώριαις, ὥσπου νὰ βγῶ ἀπ' τὴν ἡλίθια ἀμάθεια στὴν ὁποία δυστυχῶς εἶχα ἀνατραφῆ, κατάρθωσα νὰ καλυτερεύσω τίς ἐμπορικὰς μου γνώσεις, ὥστε νὰ γίνω γραφεὺς τοῦ μεγαλύτερου οἴκου στὸ ἐμπορικὸν αὐτὸ κέντρο. Καὶ ἀκόμα περισσότερο μποροῦμε νὰ εἶμαστε εὐχαριστημένοι ἀπὸ τὴν τύχην, ἀφοῦ αὐτὴ εἶναι ἀποκλειστικὰ

καρπὸς τῶν δικῶν μας ἰδρώτων καὶ τῶν σπουδῶν ποῦ κάναμε μόνοι μας.

Νὰ ἐλπίζω ὅτι θὰ λάβω ἀπάντησί σου γιὰ νὰ μὲ πείσῃ ὅτι εἶμαι ἀκόμη ἀγαπητὸς ἀδελφός :

Ἐδῶ βρίσκονται δυὸ λογοτέχνες : ὁ Ἰππότης Μουστοξύδης (188) καὶ κάποιος Σκορδίλλης· καὶ οἱ δυὸ σ' ἔχουν ἀκούστα ἀπ' τὴν ἐποχὴ ποῦ ἔμενες ἀκόμη μὲ τὸ Φώσκολο. Μοῦ ζητοῦν διαρκῶς εἰδήσεις σου καὶ ἔδειξαν μεγάλη χαρὰ, ὅταν τοὺς ἔδωσα νὰ διαβάσουν τὸ ἄρθρο τῶν «Τάϊμς», ποῦ μιλάει γιὰ τὴ διάλεξί σου στὸ Argyle Rooms (189).

Ἄν μπορῶ νὰ σοῦ φανῶ χρήσιμος σ' ὅτιδήποτε, μὴν ἔχῃς δισταγμούς. Σὲ παρακαλῶ καὶ πάλι νὰ μοῦ γράψῃς καὶ νὰ πιστεῦσῃς ὅτι εἶμαι πάντοτε

ὁ ἀφωσιωμένος ἀδελφός σου
Νικόλαος (170)

Τὰ γράμματά σου θὰ διευθύνῃς ὡς ἑξῆς :

Nic. Calbo

Care of Mess'rs Grant Hepburn & C.
(Via France) Trieste

Τὰ γράμματα διὰ μέσου τῆς Γερμανίας, ὅχι μόνο φθάνουν μὲ μεγάλη ἀργοπορία ἀλλὰ εἶναι εὐκόλο καὶ νὰ χαθοῦν.

Ἡ διεύθυνσις στὴν ὁποία ὁ Νικόλαος Κάλβος ἔστειλε τὴν ἐπιστολὴ του εἶναι ἡ ἑξῆς :

A. Calbo

(Via France) Soho Square n. 10. London (171).

Τὸ γράμμα εἶναι γραμμένο σὲ ἰταλικὴ γλῶσσα, τὴ μόνη ἴσως ποῦ ὁ Νικόλαος γνώριζε καλά, ἂν καὶ στὸ κείμενό του δὲ λείπουν δύο-τρία ὀρθογραφικὰ σφάλματα. Φαίνεται ὅτι δὲν ἤξερε νὰ γράφῃ τὰ ἑλληνικά, πολὺ φυσικῶς· ἄλλωστε, ἀφοῦ εἶχε φύγει μικρὸς ἀπ' τὴ Ζάκυνθο κι ἀπὸ τότε δὲν τοῦ δόθηκε πιά ἡ εὐκαιρία νὰ ἀσχοληθῇ οὔτε μὲ τὴν ἀρχαία οὔτε μὲ τὴν νέα ἑλληνική. Ὁπωσδήποτε τὸ γράμμα αὐτὸ εἶναι πολὺτιμο, γιὰτί ἐκτός ἀπ' τίς ἄλλες πληροφορίες γιὰ τὰ νεανικά χρόνια τῶν δύο ἀδελφῶν καὶ γιὰ τὴν ἀνατροφή τους μᾶς δίνει διάφορες εἰδήσεις γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ Κάλβου στὸ Λονδίνο, καθὼς καὶ γιὰ τὴ γνωριμία του μὲ τὸ Μουστοξύδη. Ἀκόμη μᾶς δείχνει τὴν ἀμέλεια τοῦ ποιητοῦ μας στὴν ἀλληλογραφία του καὶ τὴν ἀδιαφορία ποῦ εἶχε καὶ γιὰ τὰ πρὸ ἀγαπημένα του πρόσωπα. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δὲν ἀπάντησε καν οὔτε σ' αὐτὸ τὸ γράμμα, κ' ἔτσι μὲ τὸν καιρὸ τὰ δύο ἀδέλφια θὰ ἔχασαν τὰ ἴχνη τους· οὔτε ἔχομε πιά ἄλλη πληροφορία γιὰ τὸ Νικόλαο (172).

Ὅπως εἶπαμε, ὁ ποιητὴς μας εἶχε ἀποκτήσει καλὴ φήμη στὸ Λονδίνο, ὅπου ἐργαζόταν μὲ ἐνθουσιασμό καὶ ἀγάπη. Δυστυχῶς δὲν ἔχομε πληροφορίες ἀκριβεῖς γιὰ τὴν περίοδο αὐτὴ τῆς ζωῆς του. Ὅσα μᾶς εἶναι γνωστά τὰ ὀφείλομε στὴν ἀλλη-

λογραφία τοῦ ἴδιου τοῦ Φώσκολου· καὶ σὲ μερικά ἄλλα γράμματα γνωστῶν του. Ἀκόμη καὶ τὰ ἄρθρα ποῦ δημοσίευσε καὶ οἱ διαλέξεις ποῦ ἔκανε, καθὼς καὶ ἡ γενικώτερη δράσι μᾶς εἶναι ἀγνωστα. Ὁ Ἰντιάνος ὑπόσχεται μιὰ συστηματικὴ καὶ ἐξαντλητικὴ μελέτη του πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα, κ' ἴσως αὐτὴ ρίξη καινούργιο φῶς σὲ μιὰ ἀπ' τίς σπουδαιότερες περιόδους τῆς ζωῆς τοῦ ποιητοῦ τῶν Ὁδῶν (173). Εἶναι ἀξιο νὰ σημειωθῇ ὅτι σ' ὅλα του τὰ δημοσιεύματα κατὰ τὴν πρώτη διαμονή του στὸ Λονδίνο, ὁ ποιητὴς μας ὑπογράφεται μόνο μὲ τ' ὄνομά του (174)—τόσο στὰ ἀγγλικὰ ὅσο καὶ στὰ ἰταλικά ἔργα του—χωρὶς ἄλλο ἀκαδημαϊκὸ τίτλο. Τὸ ἴδιο συμβαίνει κι ἀργότερα, στὴν Ἑλβετία καὶ στὴ Γαλλία, μὲ τίς ἐκδόσεις τῶν Ὁδῶν του, καθὼς καὶ στὴν Κέρκυρα μὲ τὴ γαλλικὴ μετάφρασι μᾶς μαθηματικῆς διατριβῆς τοῦ Καραντινοῦ (175). Ἐπίσης ὅσοι ἔγραψαν ἢ ὀπωσδήποτε ἀσχολήθηκαν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη μὲ τὸν ποιητὴ μας, τὸν ἀναφέρουν ἀπλῶς κύριο Α. Κάλβο. Ἀργότερα, στίς θρησκευτικὰ μεταφράσεις, ποῦ δημοσίευσε μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴν Ἀγγλία, δηλ. μετὰ τὸ 1852, προστέθηκε κι ὁ τίτλος τοῦ «Διδάκτορος» καὶ τοῦ «Καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας», ποῦ τοὺς συνοδεύουν καὶ ἄλλοι τίτλοι. Ἀλλὰ καὶ προηγουμένως τοῦ ἐδίδεται ὁ τίτλος τοῦ Διδάκτορος, ἴσως ἀπ' τὴν ἐποχὴ ποῦ στὴν Κέρκυρα ἀρχισε νὰ διδάσκη σὲ ἰδιωτικά καὶ δημόσια σχολεῖα (176), ὁ δὲ τίτλος τοῦ Καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας ἀπὸ τότε ποῦ διωρίσθηκε στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Κέρκυρας (177).

* *

§ 15.—Ἄλλ' ἂν τὰ γράμματα ἀπασχολοῦσαν σοβαρὰ τὸν Κάλβο, ὁ ποιητὴς δὲ λησμονοῦσε ὁμῶς καὶ τὴν κοσμικὴ ζωὴ καὶ τὸν ἔρωτα. Στὴν ἀρχὴ χάρις στίς συστάσεις τοῦ Φώσκολου καὶ ἔπειτα χάρις στίς προσωπικὲς του γνωριμίες, κατάρθωσε πολὺ γρήγορα νὰ σχετισθῇ μὲ τοὺς ἀνώτερους κύκλους τοῦ Λονδίνου καὶ ν' ἀποκτήσῃ πολὺς σημαντικὰς σχέσεις καὶ σ' αὐτὸ τὸν βοηθοῦσαν πολὺ οἱ καλοὶ τρόποι του κ' οἱ πολλὰς του γνώσεις, ποῦ ἔκαναν πολὺτιμη κ' ἐπιθυμητὴ τὴ συντροφιά του. Διάφορα γράμματα φίλων του μᾶς πληροφοροῦν ὅτι ὁ ποιητὴς μας καὶ προσκλήσεις εἶχε σὲ διάφορα καλὰ σπίτια τοῦ Λονδίνου κι ὅτι, ὀπωσδήποτε, ζοῦσε μιὰ ζωὴ ἀρκετὰ εὐχάριστη (178). Αὐτὸς ἦταν ἐξ ἄλλου ὁ μόνος λόγος ποῦ τὸν κρατοῦσε στὴν Ἀγγλία μετὰ τὸ χωρισμό του ἀπ' τὸ Φώσκολο, γιὰτί τὸ κλίμα τῆς χώρας αὐτῆς τοῦ ἦταν ἀνυπόφορο : «Ἐλπίζω — γράφει στὴ μαθήτριά του Διντῶ — ὅτι ὁ χειμῶνας δὲν θὰ σᾶς κἀνῃ νὰ ὑποφέρετε. Ἐγὼ, ἂν οἱ κάτοικοι δὲν ἦσαν τόσο καλοὶ, θὰ ἐγκατέλειπα ἴσως τὸ νησί αὐτὸ μὲ τὸ πρῶτο πέσιμον τῶν φύλλων. Ὁ πολιτισμὸς ὁμῶς, ἢ ἐγκαρδιότης καὶ ἡ εὐ-

θύτης τοῦ λαοῦ κάνουν ὥστε τὸ κλίμα νὰ μοῦ φαίνεται ἀδιάκοπη ἀνοιξι» (179).

Παράλληλα δὲν ἔλειψαν οἱ ἐρωτικές ἐπιτυχίες. Καί σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο, οἱ πληροφορίες μας δὲν εἶναι πολὺ ἀκριβεῖς. Μιλήσαμε ἤδη γιὰ μιὰ ἐρωτικὴ περιπέτεια τοῦ Κάλβου στὴ Φλωρεντία μετὰ τὴν Ἰουδήθ Μαροκκέζι (188) καὶ ἴσως αὐτὴ νὰ μὴν ἦταν ἡ μόνη κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Στὸ Λονδίνο οἱ ἔρωτες πληθύνονται. Φαίνεται ὅτι σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα τὸ παράδειγμα τοῦ δασκάλου στάθηκε πολὺ γόνιμο. Ἀρχίζει τώρα πιά νὰ ἐρωτοτροπῆ, σὰν ἕνας μαθητὴς γυμνασίου, σ' ἕνα τὸνο γεμάτο ρητορικὸ ρομαντισμὸ μετὰ διάφορες νεαρὲς Ἀγγλίδες — μερικὲς ἴσως μαθήτριές του — ποὺ κατῶρθωνε νὰ τις τραβᾷ μετὰ τοὺς εὐγενικοὺς τρόπους του, μετὰ τὴν εὐφράδειά του, μετὰ τὶς ὑποσχέσεις του. «Ἄν ὁ Κάλβος — γράφει νεώτερη βιογράφος τοῦ ποιητοῦ — δὲν ἦταν ὠραῖος, ἂν καὶ φημιζόταν γιὰ τὶς ἰδιοτροπίες, τὴ μισανθρωπία καὶ τὶς γκρίνια του, ἀπέναντι τῶν γυναικῶν ἦταν δλο γλῶκα. Αὐτὴ τὴν τακτικὴ του ὁμοίως δὲν τις ἀκόλουθοῦσε παρὰ ὅσο χρειαζόταν νὰ τις φέρη στὰ νερά του. Ἐπειτα ἀπὸ τὴν κατάκτησι, τις παρατοῦσε καὶ δὲν τὸν ξανάβλεπαν πιά! Καὶ αὐτὲς ποὺ γοητεύονταν ἀπ' τὴν πρώτη ἐντύπωσι, ἀπὸ τοὺς καλοὺς του τρόπους, ἔπειτα δὲν ἤθελαν ν' ἀκούσουν οὔτε τὸ ὄνομά του... Σῶζονται ἐπιστολὲς διαφόρων μαθητριῶν του, ποὺ τοῦ ζητοῦσαν συμβουλὲς γιὰ νὰ μορφωθοῦν καλύτερα κλπ. Ὅλες ὁ Κάλβος τις εἶχε θέλξει, ἀλλὰ συγχρόνως εἶχε κατορθώσει νὰ ἐπισύρῃ καὶ τὴν ἐκτίμησί τους. Στὸν κύκλο αὐτὸ τῶν μαθητριῶν — δλο κυρίες καὶ δεσποινίδες — ἀναπτύχθηκαν ὄχι λίγα εἰδύλλια ἀνάμεσα σ' αὐτὲς καὶ τοῦ αἰσθηματικοῦ ποιητῆ. Πολλὲς μάλιστα ἐπιστολὲς, ποὺ βρέθηκαν μέσα στὰ συρτάρια του, εἶναι γεμάτες πικρά λόγια καὶ παράπονα γιὰ τὴν ἀπιστία του» (181).

Περισσότερο ὁμοίως ἀπ' τὰ γράμματα, ποὺ τοῦ ἔστειλαν οἱ διάφορες ἐρωτοπληγωμένες θαυμάστριές του, μᾶς ἐνδιαφέρουν τὰ γράμματα μετὰ τὰ ὁποῖα ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς ἀπαντοῦσε κι ἀπ' τὰ ὁποῖα μᾶς παρουσιάζεται ἕνας ἄγνωστος ὡς τώρα αἰσθηματίας, γεμάτος λυρισμὸ καὶ ἔρμη. Ἀναφέρομε δύο ἀπ' τὰ γράμματα αὐτά, ποὺ ἀπευθύνονται σὲ μιὰ ἄγνωστη σ' ἐμᾶς νεά — τῆς ἀνωτέρας ἴσως κοινωνικῆς τάξεως τοῦ Λονδίνου —, ποὺ ὁ Κάλβος προσπαθεῖ νὰ τὴν κολακεύῃ μετὰ τις θερμὲς καὶ κάπως ὑπερβολικὲς του ἐκφράσεις. Στὸ πρῶτο γράμμα γράφει:

«Τὸ γλυκὸ σου βλέμμα, ὦ λατρευτὴ παρθένα, οἱ ἀγγελικοί σου τρόποι θὰ ἔκαναν νὰ σ' ἐρωτευθῆ καὶ μιὰ βαλανιδιά! Πῶς λοιπὸν ἐγὼ μποροῦσα νὰ ἐλπίσω, πῶς δὲ θὰ σ' ἐρωτευόμουν ἅμα σ' ἔβλεπα; ὦ, ναί! καίγομαι, ναί, καίγομαι, ἀπὸ μιὰ φωτιά, ποὺ δὲν ξέρω πῶς νὰ σοῦ τὴν περιγράψω, ἀπὸ μιὰ φωτιά ποὺ οὔτε καὶ σὺ θὰ τὴν πίστευες. Ἀλλὰ τὰ μάτια μου ποὺ ἀπὸ πολλὲς νύχτες ἔπαψαν νὰ κλείνουν, τὰ μάτια

μου ποὺ φοβοῦνται τὰ δικά σου, τὰ μάτια μου ποὺ χύνουν θερμότερα δάκρυα στὴ σκέψι πῶς γρήγορα θὰ σὲ χάσουν, ἄχ, ναί, αὐτὰ μετὰ πρόδωσαν. Αὐτὰ σοῦ φανέρωσαν τὴν ἀξιοθρήνητη κατάστασι τῆς καρδιάς μου. Ἄν ἤξερα πῶς μ' ἀγαπᾷς ἢ ἂν βρισκόμουν κοντὰ σου, δὲν θὰ φθονοῦσα οὔτε τοὺς ἀθανάτους τοῦ Ὀλύμπου. Ἀλλὰ (ἄχ! σὲ παρακαλῶ μὴ θυμώσης) αὐτὸ ποὺ δείχνεις ἀπέναντί μου εἶναι οἶκτος ἢ ἔρωτας; Γιατὶ ἂν τὰ ὠραῖα μάτια σου λάμπουν μόνο ἀπὸ οἶκτο, εἶσαι σκληρὴ, γιατί ζυπνᾷς μέσα μου τρομερὸ πόνον, χωρὶς νὰ ἔχω ἐλπίδα νὰ τὸν γιατρέψω. Ἀλλὰ τί λέω; Θὰ ἦμουν τάχα εὐτυχέστερος ἂν μ' ἀγαποῦσες; Ψυχὴ μου, ποῖος ξέρει πόσα ἐμπόδια θὰ ἔχωμε μπροστὰ μας!.. Ποῖος ξέρει ἂν δὲ θὰ ὑπόφερνες καὶ σὺ, ὦ γλυκεῖά μου ἐλπίδα!.. ὦ! πρὶν δοκιμάσης λύπη ἐξ αἰτίας μου, περιφρόνησέ με καλύτερα. Πές μου πῶς δὲν αἰσθάνεσαι ἔρωτα γιὰ μένα. Κάνε με νὰ συντομεύσω τὴ ζωὴ μου. Γιατὶ ὁ πόνος κ' ἡ ἀπόγνωσι θὰ μοῦ δώσουν γιὰ φάρμακο τὸ θάνατο» (182).

Καὶ στὸ δεῦτερο γράμμα τοῦ ὁ Κάλβος συνεχίζει περιγράφοντας, στὸν ἴδιο τὸνο, τις πίκρες, τοὺς πόνους, τὴ δυστυχία του. Γράφει:

«Νὰ ποὺ ἔφτασε ἐπὶ τέλους ἐκείνη ἡ στιγμή ποὺ φοβόμουν τόσο καὶ ποὺ ἡ μοῖρα συγκινημένη ἀπὸ τὴ δάκρυά μου τὴν ἔκανε ν' ἀργοπορήσῃ λίγο. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ στιγμή δὲ θάνατι ἢ μόνη κακὴ τῆς γνωριμίας μας. Ἄν ἐξακολουθῆσαι ἔτσι, θαρθῆ καὶ ἄλλη. Στὸ τέλος θὰ με συμβουλευθῆς, βάρβαρη, νὰ προσπαθῆσω νὰ σὲ λησμονήσω! Πῶς θὰ μπορέσω νὰ τὸ κάνω; Ἐγὼ, ποὺ σὲ βλέπω λυπημένη ἐξ αἰτίας μου... Ἐγὼ, ποὺ πῆρα τὰ ρόδα ἀπ' τὰ μάγουλά σου καὶ τὴ ζωὴν λαμπρότητα ἀπ' τὸ βλέμμα σου... Μόνο ὁ θάνατος θὰ μπορέσῃ νὰ σὲ βγάλῃ ἀπὸ τὴ μνήμη μου. Κι ἂν μετὰ τὸ θάνατο μᾶς ἀπομένῃ καμμιά φροντίδα ἀπὸ τὴν ἀθλία αὐτὴ ζωὴ, ἐσένα θὰ ἔχω μόνο στὴ σκέψι μου, ἐσένα μόνο. Ἄ! Γλυκεῖά μου ἀγάπη. Δὲν ξέρεις πῶς, ὅταν μοῦ δίνης τὴν πικρὴ σου συμβουλὴ, μετὰ κάνει περισσότερο ἐρωτευμένον; Ἡ γλυκύτητα τῆς φωνῆς σου εἶναι ἀντίθετη ἀπ' ὅσα λές καὶ σκεπάζει τὰ θλιβερά σου λόγια. Φεύγω ἀπὸ σένα γιὰ νὰ μὴ σὲ στενοχωρῆ τὸ κλάμα μου καὶ γυρίζω νὰ σὲ ξαναδῶ πρὸ ἡσυχος. Ἀλλ' ἡ καρδιά μου ἀμέσως σκιρτᾷ, μόλις μοῦ ρίξης ἕνα σου βλέμμα. Καὶ εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ ξαναφύγω, γεμάτος φλόγα καὶ χωρὶς ποτὲ νὰ χορτάσω νὰ σὲ βλέπω. Ἐλπίζεις πῶς ὅταν γυρίσω, στὴ Φλωρεντία θὰ ἡσυχάσω; Μὰ ἐκτὸς ἀπὸ σένα, ἔχω ἄλλο τίποτα στὸν κόσμον; Ὅϊμέ! Ἀπεναντίας μόλις σὲ ἀφήσω, θὰ περιμένω τρομερὰ μαρτύρια. Ἀκόμη καὶ τώρα, μόλις τὸ σκέπτομαι, ἀρχίζω νὰ προαισθάνωμαι τί με καρτερεῖ. Πές μου ἐσὺ, μπορεῖς, ψυχὴ μου, νὰ εἶσαι εὐτυχέστερη ἅμα δὲ μετὰ βλέπης; Ἄς μποροῦσα νὰ σ' ἔβλεπα πρὸ εὐθυμῆ, ἔ-

στώ και με θυσία της ζωής μου! "Ω! λησμόνησέ με και ζήσε εὐτυχισμένη!" (188).

Ποιά ήταν ἡ εὐτυχισμένη θνητὴ ποῦ εἶχε ἐμπνεύσει τόσον ἔρωτα στὸν ποιητὴ μας; Καὶ ποιά τραγωδία κρύβεται κάτω ἀπ' τὰ τελευταῖα λόγια τοῦ Κάλβου, ποῦ ἀφίνου νὰ ὑπονοηθῆ ὅτι θὰ ὑπῆρχαν μεγάλα ἐμπόδια καὶ δυσκολίες στὴν ἀγάπη αὐτή; Πρόκειται γιὰ κανένα βαθύ αἶσθημα ἢ ἀπλῶς γιὰ καμμιὰ ἀπ' τὶς πρόσκαιρες περιπέτειες ποῦ τὸν ἀπασχολοῦσαν μόνο λίγο καιρὸ γιὰ νὰ λησμονηθοῦν με τὴν πρώτη εὐκαιρία; Δύσκολο νὰ ἀπαντήσουμε. Τὸ μόνο βέβαιο εἶναι ὅτι ὁ ποιητὴς μας, ὅταν ἤθελε, ἤξερε νὰ γίνεται αἰσθηματικὸς καὶ νὰ δείχνῃ τὸν ρομαντικὸ ἔρωτευμένο. Πάντως ὁ ἔρωτας, ἂν συγκινοῦσε τὸν ἄνθρωπο, ἄφηνε ὅπως διόλου ἀδιάφορο τὸν καλλιτέχνη, καὶ ἢ πολὺ σπάνια ἀνάμνησι γυναικῶν στὰ ποιήματά του—ἐκτός ἀπ' τὴν περίπτωση τῆς μητέρας του—εἶναι συμπτωματικὴ καὶ ἔχει μᾶλλον πατριωτικὸ χαρακτήρα (184).

•••

§ 16.— Στὴν Ἀγγλικὴ πρωτεύουσα ὁ Κάλβος κατοικοῦσε διαδοχικὰ—καθὼς φαίνεται ἀπ' τὶς διευθύνσεις ποῦχαν τὰ γράμματα ποῦ τοῦ ἔστειλαν—στὸ 11 Soho Square καὶ 19 Genard Street Soho. Σχετικὰ με τὴ διαμονὴ αὐτὴ τοῦ Κάλβου, ὁ Ἰντιάνος, ποῦ ἀναζήτησε ὅσες πληροφορίες ἦταν δυνατό νὰ συγκεντρώσῃ γύρω ἀπ' τὴ ζωὴ τοῦ ποιητοῦ μας στὸ Λονδίνο, μᾶς πληροφορεῖ ὅτι: «Στὴν περιοχὴ τοῦ Soho, ποῦ ἦταν τότε ὅπως εἶναι καὶ σήμερα, μὰ σ' ἓνα πολὺ πικρὸ ξεπεσμένο βαθμὸ, τὸ κέντρο τῆς διαμονῆς καὶ ψυχασγωγίας τῶν φτωχῶν ἀνθρώπων τῆς τέχνης καὶ τῶν γραμμάτων, τῶν ξένων ἐπίσης,—ἓνα εἶδος βοημικῆς περιοχῆς, διαφορετικῆς πάντα ἀπ' τὶς ἀνάλογες περιοχὲς τῆς γαλλικῆς πρωτεύουσας—ἔζησαν οἱ δύο ποιητὲς, φίλοι κ' ἐχθροί, προτοῦ ὁ Φώσκολος, κουρασμένος πιά ἀπ' τὸ θόρυβο τῆς ἀνοιχτῆς ζωῆς ποῦ περνοῦσε τὰ δύο πρώτα χρόνια στὸ Λονδίνο, ἀποτραβηχθῆ σ' ἓνα ἡσυχὸ σπιτάκι στὸ South—Bank Regent's Park. Οἱ ἀριθμοὶ σώζονται ὡς σήμερα, μὰ δὲν εἶναι δυνατό νὰ εἰποῦμε ἂν οἱ τωρινὲς οἰκοδομὲς ποῦ βλέπει κανεὶς δὲν ἔχουν ἀντικαταστήσει τὰ σπίτια τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἀναμφίβολα, ἡ πρώτη διεύθυνσι προσδιορίζει τώρα ἓνα καινούργιο καὶ μοντέρνο οἶκημα» (185).

Σ' ἓνα σπιτάκι λοιπὸν τῆς περιοχῆς Soho, ποῦ τώρα πιά δὲν σώζεται κι αὐτό, ὁ Κάλβος κατάρθωσε σιγά—σιγά νὰ ἡρεμήσῃ καὶ γιὰ πρώτη φορὰ στὴ ζωὴ του νὰ νιώσῃ τὸν ἑαυτὸ του ὄχι βέβαια πλούσιο, ἀλλὰ οικονομικὰ ἀνεξάρτητο. Ἀποφάσισε τότε νὰ ὀργανώσῃ καλύτερα καὶ τὴν ἰδιωτικὴν ζωὴν καὶ νὰ παντρευθῆ κι ὅλας. Κάποιο αἶσθημα φαίνεται ἐξ ἄλλου ὅτι εἶχε γεννηθῆ στὸν τὴν πιά ὄριμο κι ἀνεξάρτητο ποιητὴ μας.

Δὲν ξέρομε πῶς ὁ Κάλβος γνώρισε ἐκεί-

νη ποῦ γίνηκε ἡ πρώτη του γυναίκα, οὔτε κ' ἔχομε γι' αὐτὴν καμμιὰ πληροφορία ἀσφαλῆ γιὰ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν καταγωγὴν τῆς, τὴν κοινωνικὴ καὶ οικονομικὴ τῆς κατάστασι. Οἱ βιογράφοι δὲν μᾶς περιέσωσαν οὔτε τὸ ὄνομά τῆς, οὔτε τὴν οἰκογενειακὴ τῆς θέσι, οὔτε τὸ ἐπάγγελμά τῆς, ἂν, φυσικὰ, εἶχε ἐπάγγελμα (186). Οὔτε ὁ Φώσκολος κάνει ποτὲ λόγο γιὰ τὸ γάμο τοῦ Κάλβου κι οὔτε ἀναφέρει τίποτα σχετικὸ στὴν ἀλληλογραφία του με τὴ Ματζιόττη ἢ με ἄλλους φίλους του, ὥστε κι ἀπ' αὐτὴ τὴν πλευρὰ εἶναι δύσκολο νὰ διαλευκάνωμε τὸ μικρὸ αὐτὸ μυστήριον, ποῦ καλύπτει τὸν πρώτο γάμο τοῦ ποιητοῦ. Οἱ βιογράφοι μᾶς πληροφοροῦν πῶς ἀπὸ τὸν πρώτο γάμο τοῦ Κάλβου ἀπόκτησε μιὰ κόρη, ποῦ δὲν ἔχομε ὅμως γι' αὐτὴν περισσότερες πληροφορίες. Ἀκαρπες στάθηκαν κ' οἱ σχετικὲς ἔρευνες τοῦ Ἰντιάνου στὴν Ἀγγλία, ποῦ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι: «Ἡ πρώτη περίοδος τῆς ζωῆς τοῦ ποιητῆ στὸ Λονδίνο, τόσο ἀγνωστὴ καὶ σκοτεινὴ, μπορεῖ νὰ φωτισθῆ καὶ νὰ ξεδιαλυθῆ ἂν βρεθοῦν τὰ ληξιαρχικὰ βιβλία τῆς ἐνορίας ποῦ σ' αὐτὴν ἔζησε καὶ παντρεύθηκε. Τὰ ἀρχεῖα τοῦ Somerset House στὸ Λονδίνο, ἀπ' ὅπου πήραμε τὶς παρακάτω πληροφορίες γιὰ τὸ γάμο (ἐνν. τὸ δεύτερο) καὶ τὸ θάνατό του, καὶ ποῦ ὡδήγησαν στὴν ἀνακάλυψιν τοῦ τάφου του, ἀρχίζουν ἔπειτα ἀπ' τὸ 1830. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ γίνῃ ἔρευνα στὰ ἀρχεῖα τῆς ἐπισκοπῆς τοῦ Λονδίνου, ὅπου πιθανὸ νάχουν μεταφερθῆ καὶ νὰ φυλάσσονται τὰ ληξιαρχικὰ βιβλία τῶν πικρῶν λαϊκῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Soho ποῦ δὲν ὑφίστανται πιά σήμερα, γιὰ τὸ Κάλβος, πουριτανὸς σ' ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς προσωπικότητός του, ἰδιόρρυθμος ἄνθρωπος, θάχε, ἂν ποτὲ εἶχε, πολὺ λίγες σχέσεις με τὴν ἑλληνικὴ ὀρθόδοξη κοινότητα τοῦ Λονδίνου» (187). Ἄς ἐλπίσωμε λοιπὸν πῶς νέες ἔρευνες σ' αὐτὴ τὴν κατεύθυνσι, θὰ μπορέσουν νὰ μᾶς δώσουν τὶς πληροφορίες ποῦ ζητᾶμε γιὰ τὸν Κάλβο σ' ἐκείνη τὴν ἐποχὴ.

Δυστυχῶς ἡ μοῖρα, ποῦ κατέτρεχε πάντα τὸν ποιητὴ μας, στάθηκε κι αὐτὴ τὴ φορὰ σκληρὴ μαζὺ του. Καὶ ἡ δικὴ του οἰκογένεια, ὅπως ἡ πατρικὴ, δὲν ἦταν τυχερὴ. Ὁ θάνατος τοῦ ἀρπαξε διαδοχικὰ γυναῖκα καὶ κόρη, ἀφίνοντας καὶ πάλι τὸν ποιητὴ μας ὀλομόναχο κ' ἔρημο στὸν κόσμον (188).

ΣΤ'. Τὸ κορύφωμα.

§ 17.— Δύο τάφοι κ' ἓνας φίλος, με τὸν ὁποῖο τὸν χώριζε τώρα πιά ἓνα ἀγεφύρωτο χάος, δὲν ἦταν ἡ καταλληλότερη συντροφιά γιὰ τὸν ποιητὴ μας στὸ Λονδίνο. Ἴσως καὶ τὰ οικονομικὰ του νὰ εἶχαν ἀρχίσει νὰ τὸν στενοχωροῦν. Κάτι τέτοιο ἀφήνει νὰ νοηθῆ καὶ τὸ γράμμα τοῦ Φώσκολου τῆς 3 Νοεμβρίου 1821, ὅπου λέει στὴ Ματζιόττη, ὅτι ἡ ζωὴ τοῦ Κάλβου εἶχε καταντήσῃ πιά «ἐπίπονη καὶ γελοία». Ἔτσι ἀποφάσισε

κατὰ πᾶσα πιθανότητα — στὰ τέλη τοῦ 1820 νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ Λονδίνο καὶ νὰ καταφύγῃ στὴ Φλωρεντία, ὅπου ἀπ' τὴν πρώτη του παραμονὴ κοντὰ στὸ Φώσκολο, εἶχε συνδεθῆ μετὰ διάφορα πρόσωπα κ' εἶχε ἀκόμῃ μερικοὺς φίλους, ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ τὸν βοηθήσουν γιὰ νὰ βρῆ κάποια ἐργασία.

Ἔτσι τὸ χειμῶνα τοῦ 1821 τὸν βρίσκομε καὶ πάλι στὴν πρωτεύουσα τῆς Τροσκάνης⁽¹⁹⁹⁾. Τὴν πληροφορία αὐτὴ μᾶς τὴ δίνει ἡ γνωστὴ φίλη τοῦ Φώσκολου, ἡ Ματζιόττη, ποὺ σ' ἓνα τῆς γράμμα πρὸς τὸν ἐξόριστο ποιητὴ τῶν «Χαρίτων», μετὰ ἡμερομηνία 9 Μαΐου 1821, γράφει: «Τὸ χειμῶνα εἶδα τὸν Κάλβο, λίγες φορές καὶ πολὺ ψυχρὰ, χωρὶς ν' ἀνοίξω συζήτησι γιὰ σένα. Ἐπειτα τὸν ἐδιώξαν ἀπ' τὴ Φλωρεντία γιὰ τὶς πολιτικὲς του ἰδέες, καθὼς ἔκαναν καὶ σὲ πολλοὺς ἄλλους ξένους, ποὺ ξεχώριζαν γιὰ τὴν ἰδιοφυΐα τους, κι αὐτὸ τὸ ἔμαθα ὕστερα ἀπὸ ἓνα μῆνα, γιατί σὲ μένα ἐρχόταν σπάνια, μὴ βρίσκοντας ἐνθάρρυνσι στὴ σοβαρὴ καὶ συγκρατημένη στάσι μου, ποὺ μ' ἔκανε νὰ μὴν τοῦ ἀπευθύνω ποτὲ καμμιά ἐρώτησι, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ τὴν ἐκλάβῃ ὡς ἐπιδοκιμασία τῆς κακῆς συμπεριφορᾶς του ἀπέναντί σου, ποὺ στάθηκε πραγματικὰ ἀπρεπὴ καὶ ἀνάξια»⁽²⁰⁰⁾.

Δὲν ἔχομε καμμιά ἄλλη πληροφορία γιὰ τὴ δευτέρη αὐτὴ παραμονὴ τοῦ Κάλβου στὴ Φλωρεντία, οὔτε καὶ γιὰ τὴ διάρκειά της, ποὺ δὲν φαίνεται νὰ ἦταν πολὺ μακριά. Σ' αὐτὸ τὸ διάστημα θὰ ζήτησε νὰ ξαναδῆ τὶς παλιές γνωριμίες, νὰ βρῆ καμμιά ἐργασία καὶ νὰ ξαναρχίσῃ τὶς φιλολογικὲς του μελέτες, ἀναμένοντας καλύτερη μοῖρα.

Ἄλλὰ κι αὐτὴ τὴ φορά δὲν ἦταν τυχερός, γιατί—καθὼς ἀναφέρει ἡ Ματζιόττη—οἱ φιλελεύθερες δοξασίες του κίνησαν τὴν προσοχὴ τῶν ἀρχῶν, ποὺ διέταξαν τὴν ἀπέλασί του. Φυσικά, δὲν εἶναι δύσκολο νὰ ἐνοησῶμε τοὺς λόγους, ποὺ προκάλεσαν τὴν ἀστυνομικὴ αὐτὴ ἀπόφασι. Οἱ ἀτομικὲς δοξασίες τοῦ Κάλβου ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ γεγονός ὅτι ὑπῆρξε γραμματεὺς καὶ φίλος τοῦ ἐξόριστου Φώσκολου, ἀρκοῦσαν γιὰ νὰ τὸν καταστήσουν ὑποπτο⁽²⁰¹⁾.

Μετὰ τὴν ἀναχώρησί του ἀπὸ τὴ Φλωρεντία, ὁ Ἄνδρας Κάλβος πῆγε στὴν Ἑλβετία, ὅπου εἶχε διαφόρους γνωστοὺς ἀπ' τὴν ἐποχὴ, ποὺ ἔμεινε σ' αὐτὴ τὴ χώρα μαζὺ μετὰ τὸ Φώσκολο⁽²⁰²⁾. Στὴν Ἑλβετία μπορούσε πιά ἡσυχος καὶ ἀνεπηρέαστος, νὰ ἐκδηλώνῃ τὰ φιλελεύθερα αἰσθήματά του καὶ νὰ ἐρχεται σὲ ἀμεση ἐπαφὴ μετὰ τοὺς φιλελληνικοὺς κύκλους⁽²⁰³⁾. Γιὰ τὸ δὲν πρέπει νὰ λησμονᾶμε ὅτι πολὺ γρήγορα, μετὰ τὸ ξέσπασμα τῆς ἐλληνικῆς ἐπανάστασεως, σ' ὀλόκληρη τὴν Εὐρώπῃ ξαπλώθηκε ἓνα ἀκάθεκτο κύμα φιλελληνισμοῦ, ποὺ τὸ ὑποστήριξαν κυρίως οἱ ἄνθρωποι τοῦ πνεύματος καὶ τῶν γραμμάτων. Σ' ἓνα τέτοιο περιβάλλον, φιλικὸ καὶ φιλελληνικὸ, εἶναι φυσικὸ ὅτι ὁ ποιητὴς μᾶς θάφησε τὸν πατριωτισμὸ του νὰ ξεχειλίσῃ ἀκράτητος, θερμὸς,

ἀπερίοριστος. Τὰ νέα τῆς ἐλληνικῆς ἐπανάστασεως, οἱ ἐπιτυχίες τῶν συμπατριωτῶν του καὶ τὰ ἀφάνταστα κατορθώματά τους, ποὺ δυστυχῶς μερικὲς φορές στοίχισαν τόσο πολὺ, τὸν γέμιζαν χαρὰ κ' ἐνθουσιασμό. Τὸ εὐνοϊκὸ περιβάλλον τὸν ἐμψυχώνει περισσότερο: τὸ διάχυτο φιλελεύθερο πνεῦμα τὸν μεθᾶ καὶ τὸν παρασύρει. Ζῆστικὲς εὐτυχισμένες. Οἱ νέες περιλαμπρὲς δόξες καὶ οἱ νέοι θριάμβοι τῶν ἐλληνικῶν ὀπλων, μέσα στὴ ψυχὴ του παρουσιάζονται σὰ συνέχεια τῆς παλαιᾶς αἴγλης, καὶ στὴν ποιητικὴ του φαντασία οἱ νεώτερες νίκες ἐνώνονται μετὰ τὶς παλαιότερες, καὶ ἡ ἀρχαία ξαναζῆ στὴ νέα Ἑλλάδα.

Μορφωμένος στὴ σχολὴ τοῦ κλασσικοῦ πνεύματος, ὁ Κάλβος ἐβλεπε νὰ ζωντανεύουν καὶ νὰ παίρνουν σάρκα καὶ ὄστᾶ τὰ παλαιὰ ὄνειρα. Ὅτι εἶχε ὄνειρευθῆ καὶ εὐχηθῆ στὴν «Ὠδῆ εἰς Ἴονίους», ποῦχε γράψῃ πρὶν ἀπὸ μιὰ ὀλόκληρη δεκαετία, γίνονταν τώρα πραγματικότης. Παλαιὸς καὶ νέος κόσμος ἐνώνονται σ' ἓνα μόνο, κοινὸ, ἀρμονικὸ κι ἀναπόσπαστο σύνολο, ἐκδήλωσι καθαρὴ μιᾶς μόνης, ἐνιαίας, ἐθνικῆς συνειδήσεως. Οἱ Μαραθῶνες καὶ οἱ Σαλαμίνες καὶ οἱ Πλαταιεὺς καὶ οἱ Θερμοπύλες ἀναζοῦσαν στὸ Σούλι, στὴ Γραβιά, στὸ Μεσολόγγι καὶ στὰ θαλασσινὰ κατορθώματα τῶν πραγματικῶν ἀπογόνων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Ποιὸς μπορούσε πιά νὰ συγκρατήσῃ τὸν ἐνθουσιασμό τοῦ Κάλβου, ποὺ ξεσπᾶ ἀγέρωχος, ὄρμητικὸς, ἀκατάσχετος, γεμᾶτος πατριωτισμὸ καὶ φιλελευθερία; Δὲν εἶναι κἂν ἀνάγκη νὰ βρεθῆ ἓνας Τρικούπης, ὅπως ἔγινε μετὰ τὸ Σολωμὸ⁽²⁰⁴⁾, γιὰ νὰ τὸν παροτρύνῃ νὰ πάρῃ τὴ λύρα. Μόνος του εἶχε νιώσει πὼς ἔφθασε ἡ μεγάλη στιγμὴ. Μὲ ὄρμητικότητά καὶ δύναμι, ποὺ κανένας ἄλλος νεοέλληνας ποιητὴς δὲν κατώρθωσε νὰ φθάσῃ, ὁ Κάλβος ὑψώνει τὴ φωνὴ του, φωνὴ θαυμασμοῦ καὶ ὑπερηφάνειας, λυτρωμοῦ καὶ πίστεως, ἀρετῆς καὶ θριάμβου, πόνου καὶ νίκης καὶ γράφει τὶς περίφημες εἴκοσι ὠδὲς του, γεμᾶτες πατριωτικὴ ἔξαρσι καὶ ἐθνικὴ θέρμη⁽²⁰⁵⁾.

Ὁ Σολωμὸς γνώρισε τὴν ἐλληνικὴ ἐπανάστασι σὲ μικρὴ ἀπόστασι ἀπ' τὰ πεδία τῶν μαχῶν, ζώντας πάνω σὲ ἐλληνικὴ γῆ καὶ ἀναπνέοντας τὴν ἐλληνικὴ πραγματικότητά. Ὁ Κάλβος, ἀντίθετα, ἔζησε τὴν ἐλληνικὴ ἐπανάστασι ἀπὸ μακριά, σὲ ξένες χώρες, ἀναπνέοντας, ὄχι τὸν ἀέρα τοῦ ἐλληνισμοῦ, ἀλλὰ τοῦ φιλελληνισμοῦ. Ὁ Σολωμὸς διάβαζε καὶ χόρταινε τὰ δημοτικὰ μᾶς τραγούδια, ὁ Κάλβος τὰ ἀρχαιοπρεπὰ ποιήματα τῶν Εὐρωπαϊκῶν φιλελλήνων. Καὶ οἱ φιλέλληνας αὐτοὶ θὰ στάθηκαν χωρὶς ἄλλο καὶ οἱ ὑποστηρικτὲς καὶ οἱ ἐμψυχωτὲς του, ἂν ἡ μεγάλη του καρδιά εἶχε ἀνάγκη γιὰ ἐμψύχωσι. Μόνον ἂν λάβωμε ὑπ' ὄψιν τὸ περιβάλλον στὸ ὁποῖο ἔζησε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὁ Κάλβος, μπορούμε νὰ καταλάβουμε κα-

λύτερα τὸ χαρακτήρα τῶν ποιημάτων του (196). Πολὺ ὀρθὰ παρατηρεῖ ἡ Λαμπέρ τὰ ἐξῆς: «Ἐν Ἑλλάδι ὁ λαὸς δὲν ἐννόησε τὸν ποιητὴν τῶν Ὁδῶν. Μόνον οἱ λόγιοι θαυμάζουσι τὴν δύναμιν καὶ τέχνην τῶν ποιημάτων τοῦ Κάλβου. Ἐὰν ὁ Ζακύνθος ποιητὴς ἔζη εἰς τὴν πατρίδα του, ὁμίλων καθ' ἑκάστην τὴν ζῶσαν γλῶσσαν του, περιοριζόμενος ν' ἀνευρίσκη εἰς τὰς νέας λέξεις τὴν ὁμοιότητα αὐτῶν πρὸς τὰς ἀρχαίας, ὁ Κάλβος θὰ ἐγίνετο ὁ πρῶτος τῶν ποιητῶν τῆς Ἑλλάδος. Ἐδεῖ πρὸς τοῦτο νὰ εἶχεν ἀκούσει, ὡς ὁ Σολωμὸς ἐν Ζακύνθῳ, τὸν Τρικούπην λέγοντα: «ψάλλε μετὰ τῶν Ἑλλήνων, ἐὰν θέλῃς νὰ ψάλλῃ τοὺς στίχους σου ἢ Ἑλλάς!». Ἡ Ἑλλάς δὲν ἔψαλε τὰς ᾠδὰς τοῦ Κάλβου. Ὅπως γίνῃ καταληπτὸς εἰς τοὺς πολλούς, ἦτο σχεδὸν ἀνάγκη νὰ μεταφρασθῇ, ἀλλ' οὐχ ἦττον ὁ Κάλβος κατέχει ἐν τῇ ἑλληνικῇ γραμματολογίᾳ θέσιν, ἣν ἠδύναντο καὶ οἱ δημοτικώτεροι τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν νὰ φθονήσωσι» (197).

* *

§ 18.— Δὲν ξέρομε καλὰ πῶς ἔζησε τὰ τρία περίπου χρόνια πού πέρασε στὴν Ἑλβετία, κατὰ τὴ δευτέρη αὐτῆ διαμονή, ὁ Κάλβος, οὔτε πού εὑρίσκε τοὺς πόρους ζωῆς. Ἴσως νὰ κατῶρθωσε νὰ βρῇ καμμιά ἐργασία, ἀλλ' ἴσως καὶ νὰ τὸν βοηθοῦσαν διάφοροι φιλέλληνες τῆς Ἑλβετίας. Γιατί με τοὺς διαφόρους φιλελληνικοὺς κύκλους, ἰδίως τῆς Γενεύης, ὁ ποιητὴς μας βρισκόταν σὲ πολὺ στενὴ ἐπαφή, ὅπως με τὸν Ἐυνάρδο καὶ με πολλοὺς ἄλλους, πού στὰ γράμματά τους ἐκφράζονται πολὺ κολακευτικὰ γιὰ τὸν ποιητὴ τῶν ᾠδῶν καὶ γιὰ τὸν χαρακτήρα του. Στους φιλελληνικοὺς αὐτοὺς κύκλους θὰ διάβασε ἀναμφιβόλως τὶς ᾠδὲς του ὁ Κάλβος, κι αὐτοὶ θὰ τὸν βοηθῶσαν νὰ κἀνῃ τὴν τόσο περιποιημένην καὶ καλλιτεχνικὴν ἔκδοσιν τῆς Γενεύης (1824).

Ποιῆς ὅμως ἀπηχῆσεις ἔφθαναν σ' αὐτιά του ἀπ' τὰ ἑλληνικὰ κατορθώματα καὶ ποιά ἑλληνικὰ τραγούδια ἔφθαναν σ' αὐτόν, σὰν μακρινὴ πρόσκλησι; Γνώριζε ἀραγε τοὺς ὕμνους τοῦ Σολωμοῦ, με τοὺς ὁποίους σὲ τόσα σημεῖα οἱ ᾠδὲς του πλησιάζουν σὸ περιεχόμενον (198), ἢ ζοῦσε ἀποξενωμένος ἀπ' τὴν Ἑλλάδα, με μόνῃ συντροφιά τῆς σκέψεως καὶ τοῦ πνεύματος τὸ ἑλληνικὸ θαῦμα; Ἄγνωστα ὄλα αὐτά, δυστυχῶς. Γιατί θὰ μπορούσαν νὰ μᾶς βοηθήσουν νὰ καταλάβωμε καὶ νὰ ἐξηγήσωμε διάφορα σημεῖα τοῦ ποιητικοῦ του ἔργου. Θὰ μᾶς ἔδιναν τὸν τρόπο γιὰ νὰ ξεδιαλύνωμε πολλὰ προβλήματα τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς νοοτροπίας τοῦ ποιητοῦ τῶν Ὁδῶν. Ἴσως τὸ ξεφύλλισμα μερικῶν ἑλβετικῶν ἐφημερίδων τῆς ἐποχῆς θὰ μᾶς ἔδειχνε ποιά γεγονότα τοῦ ἀγῶνος ἔκαναν μεγαλύτερη ἐντύπωσιν στοὺς κύκλους πού ζοῦσε ὁ ποιητὴς μας καί, φυσικὰ, ἐπηρέασαν κι αὐτόν.

Ὅπως δὲν ἀπ' τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἐκεῖνο πού μᾶς σώζεται εἶναι τὸ δημοφὸ καὶ καλοτυπωμένο βιβλιαράκι με τὶς πρώτες δέκα ᾠδὲς (199), πού ἀποτελοῦν ἕνα συνεχῆ ὕμνον πρὸς τὴν Ἑλλάδα, τοὺς ἀγῶνες τῆς, τὶς νίκες τῆς, τοὺς θριάμβους τῶν δικαίων ἐπιδιώξεων τῆς, τὴν ἀρετὴ. Ἄν δὲν ξέρωμε λεπτομέρειες ἀπ' τὴν περίοδο αὐτὴ τῆς ζωῆς τοῦ Κάλβου, ἢ συλλογῆ τῆς Γενεύης μᾶς ἀφήνει νὰ συμπεράνωμε πόσο ἐντατικὰ καὶ με πόση ὀλοκληρωτικὴ ἀφοσίωσιν ὁ Κάλβος ζοῦσε τὴν ἑλληνικὴ ἐπανάστασιν, καὶ πόσο βαθιὰ ἐνιωθε τὸ μεγάλο ἑλληνικὸ δράμα. Κατανόησι ὄχι μόνον ἐξωτερικὴ, ἐπιφανειακὴ, συμπτωματικὴ, ἀλλὰ ἐσωτερικὴ, βαθειά, ἱστορικὴ καὶ ἠθικὴ.

Στὴν Ἑλβετία ὁ Κάλβος θὰ ἐργάσθηκε ὅσο μπορούσε γιὰ τὴν προπαγάνδα τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος καὶ θὰ βρέθηκε σὲ στενὴ συνεργασία με ὄσους κύκλους ὑποστήριζαν τὰ ἑλληνικὰ δίκαια. Ἴσως νὰ ἔγραψε καὶ διάφορα ἀρθρα στὸν ἡμερήσιο τύπον ἢ καὶ σὲ περιοδικὰ, ὑποστηρίζοντας τὰ δίκαια τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, πού δυστυχῶς, ὅπως καὶ τόσα ἄλλα δημοσιεύματά του, ἔμειναν ἀγνωστα καὶ λησμονημένα. Οἱ κύκλοι αὐτοὶ θὰ τὸν ὑποστήριξαν καὶ στὴν δημοσίευσιν τῆς συλλογῆς του. Ποιὸς ὅμως ἀκριβῶς, μᾶς εἶναι ἀγνωστο, ὅπως ἀγνωστο μᾶς εἶναι καὶ πῶς πληροφορήθηκε τὴν ἔκδοσιν τῆς ὁ περίφημος σιολόγος τοῦ Παρισιοῦ Stanislas Julien, πού ἔκανε ἀμέσως τὴν μετάφρασίν τους καὶ τὴν τύπωσε τὸν ἴδιον χρόνον στὴ γαλλικὴ πρωτεύουσα (200). Δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐγίνε κι αὐτὸ διὰ μέσου τῶν διαφόρων φιλελληνικῶν κύκλων, πού βρίσκονταν μεταξύ τους σὲ ἐπαφή.

Ἡ Γαλλία ἦταν τότε τὸ κέντρο τοῦ φιλελληνισμοῦ καὶ ἀκριβῶς αὐτὸ ἴσως τὸ γεγονὸς ὤθησε τὸν Κάλβο νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Ἑλβετία γιὰ τὸ Παρίσι. Δὲν ξέρομε πότε ἔγινε ἢ ἀναχώρησι αὐτῆ, πάντως ὅμως ὄχι πρὶν ἀπ' τὸ 1825. Φαίνεται ὅτι ὁ Κάλβος δὲν πῆγαινε γιὰ πρώτη φορά στὴν πόλιν αὐτὴ, καθὼς μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ συμπεράνωμε ἀπ' τὴν πρώτη ᾠδὴ του «Ὁ Φιλόπατρις», ὅπου ὁ ποιητὴς μας γράφει:

Καὶ τοὺς ναοὺς σου ἐθαύμασα
τῶν κελτῶν ἱερὰ
πόλις τοῦ λόγου ποῖα,
ποῖα εἰς ἐσὲ τοῦ πνεύματος
λείπει ἀφροδίτη; (Α', 1α')

Ἡ στροφή αὐτὴ—ἱερὰ πόλις τῶν Κελτῶν εἶναι φυσικὰ τὸ Παρίσι ἢ, ὅπως ὁ ποιητὴς γράφει παρακάτω, τὰ Παρίσια—μᾶς βοηθεῖ νὰ καθορίσωμε ἕνα σημεῖον τῆς ζωῆς τοῦ Κάλβου, γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν ἔχομε καμμιά ἄλλη πληροφορία καὶ πού εἶχε τελείως ξεφύγει ἀπ' τὴν προσοχὴ τῶν βιογράφων του, δηλ. ὅτι εἶχε ἤδη ἐπισκεφθῆ τὴ Γαλλία, ὅταν ἔγραφε τὶς ᾠδὲς του καὶ ἐπομένως πρὶν ἀπὸ τὸ 1824, ἐνῶ ὡς τώρα γνωρίζαμε μόνον τὸ ταξίδι μετὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνο. Καθὼς εἶδαμε, ὁ ποιητὴς μας μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του ἀπ' τὴ Ζακύνθο στίς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰ-

ῶνος, πῆγε στοὺς Λιβόρνο, ἀπὸ κεῖ τὸ 1812 πέρασε στὴ Φλωρεντία κι ἀργότερα, ὕστερα ἀπὸ τὴν πρόσκλησι τοῦ Φώσκολου, στὴν Ἑλβετία, τὸ 1816. Ἀπὸ τὴν Ἑλβετία μαζί μὲ τὸ Φώσκολο πῆγε στὴν Ἀγγλία τὸν ἴδιο χρόνο 1816. Τὸ χειμῶνα τοῦ 1821, γύρισε στὴ Φλωρεντία γιὰ λίγο μόνο καιρὸ, γιατί οἱ πολιτικές ἀρχές τῆς πόλεως τὸν ἐδιώξαν, καὶ κατέφυγε στὴν Ἑλβετία ἀπὸ ἐκεῖ, μετὰ τὴν ἔκδοσι τῆς πρώτης τοῦ συλλογῆς, ἔφυγε γιὰ τὸ Παρίσι, ὅπου ἔμεινε ὡς τὰ 1826. Αὐτές εἶναι, μὲ λίγα λόγια, οἱ πληροφορίες γιὰ τὰ διάφορα ταξίδια τοῦ ποιητοῦ μας.

Φυσικὰ ἡ μνεία τῶν Παρισίων, πού εἶδαμε στὴν πρώτη ὠδή, δὲν ἀναφέρεται στὴν ἐπίσκεψι τοῦ Κάλβου στὴ Γαλλία μετὰ τὸ 1826, ἀφοῦ ἡ ὠδή γράφτηκε πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτή. Ὡστε σὲ ἄλλο ταξίδι ἀναφέρεται ὁ ποιητής. Πότε ἔγινε ὁμοῦ; Τρεῖς ὑποθέσεις εἶναι δυνατές: ἢ ὁ Κάλβος ἐπισκέφθηκε τὸ Παρίσι, ὅταν ἔφυγε ἀπ' τὸ Λονδῖνο, τὸ χειμῶνα τοῦ 1821, πηγαίνοντας στὴ Φλωρεντία—κ' ἢ ὑπόθεσι αὐτὴ φαίνεται ἢ πιθανώτερη—ἢ ἐπέρασε ἀπ' τὴ γαλλικὴ πρωτεύουσα μετὰ τὴν ἐξορία τοῦ ἀπ' τὴ Φλωρεντία, ἢ, τέλος, ἔκανε κανένα μικρὸ ταξιδάκι σ' αὐτὴ κατὰ τὴν διάρκεια τῆς δεύτερης παραμονῆς του στὴν Ἑλβετία. Πάντως ἡ στροφή πού ἀναφέραμε εἶναι ἡ μόνη πού μᾶς δίνει τὴν ἀναμφισβήτητη μαρτυρία γιὰ τὸ ταξίδι, ἔστω κι ἂν δὲν μᾶς καθορίζει πότε ἀκριβῶς ἔγινε. Ἴσως μεταγενέστερες ἐρευνες μπορέσουν νὰ μᾶς ρίξουν καινούργιο φῶς πᾶνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα⁽²⁰¹⁾.

Στὸ Παρίσι ὁ Κάλβος ἐσχετίσθηκε γρήγορα μὲ διαφόρους ἀνθρώπους τοῦ πολιτικοῦ καὶ τοῦ δημοσιογραφικοῦ κόσμου, ὅπως φαίνεται κι ἀπ' τὸ χαιρετισμὸ πού ἀπευθύνει πρὸς τὸ γηραιὸ στρατηγὸ Λαφαγιέτ, πού δημοσιεύθηκε γαλλικά γιὰ πρόλογος στὴν ἀρχὴ τῆς δεύτερης ποιητικῆς τοῦ συλλογῆς⁽²⁰²⁾. Ἡ γνωριμία τοῦ Κάλβου μὲ τοὺς δημοσιογραφικοὺς κύκλους τοῦ Παρισίου ἀποδεικνύεται κι ἀπὸ τὶς σχέσεις του μὲ τὸν κύκλο τοῦ γαλλικοῦ φιλελληνικοῦ περιοδικοῦ «Revue Encyclopédique», ἀπ' τὰ εὐνοϊκὰ σχόλια τοῦ διευθυντοῦ τοῦ ἴδιου περιοδικοῦ σὲ μιὰ ἀνταπόκρισι τοῦ Κάλβου κι ἀπ' τὰ κολακευτικὰ λόγια, πού τοῦ ἀφιέρωσαν διάφοροι ἀντιπρόσωποι τῶν γραμμάτων στὴ Γαλλία, ὅπως ὁ Νικολόπουλος, ὁ Néromucène Lemercier, ὁ G. Rauthier, ὁ M. Avenel κ. ἄ.⁽²⁰³⁾ Δὲν ὑπάρχει ἀμφισβόλια, ὅτι ὁ ποιητής μας θὰ πῆρε μέρος σὲς τόσες πρωτοβουλίες, ἐνέργειες, ἐκδηλώσεις καὶ κομιτᾶτα πού καθημερινῶς σχηματίζονταν στὴ γαλλικὴ πρωτεύουσα γιὰ νὰ υποστηρίξουν καὶ νὰ βοηθήσουν τὸν ἑλληνικὸ ἀγῶνα⁽²⁰⁴⁾. Ὁ Κάλβος θὰ ἔγραψε αὐτὴ τὴν ἐποχὴ καὶ διάφορα ἄρθρα στὸν ἡμερήσιο καὶ περιοδικὸ τύπο. Δυστυχῶς μᾶς λείπουν ἀκριβεῖς λεπτομερειακές πληροφορίες ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ καὶ μόνο σχετικές ἐρευνες στοὺς Παρίσι ἴσως μπορέσουν νὰ φέρουν στοὺς

φῶς μερικὰ στοιχεῖα ὄχι μόνον ὅσον ἀφορᾷ τὴ δράσι τοῦ Κάλβου, ἀλλὰ καὶ τὴ ζωὴ του. Γιατί πράγματι οὔτε πῶς ζοῦσε στὴ Γαλλία ξέρομε ὁ ποιητής μας. Δίνοντας πάντα μαθήματα ἰταλικῆς καὶ ἑλληνικῆς ἢ μὲ τὴ δημοσιογραφία ἢ, πιθανώτερο, καὶ μὲ τὴ συνδρομὴ τῶν φίλων καὶ θαυμαστῶν του; Κι αὐτὸ τὸ σημεῖο εἶναι ἀκόμη σκοτεινόν.

Στὰ 1826 ὁ Κάλβος δημοσίευσε στοὺς Παρίσι τὴ δεύτερη καὶ τελευταία ποιητικὴ συλλογὴ του, πού περιέχει τὶς ἄλλες δέκα ὠδές του⁽²⁰⁵⁾ καὶ πού τὶς συνοδεύει μετάφρασι τοῦ Rauthier de Censay, σινολόγου κι αὐτοῦ καὶ συγγραφέως τῶν «Helléniennes»⁽²⁰⁶⁾. Τὸ γεγονός αὐτὸ μᾶς δείχνει τὴν ἐκτίμησι πού ἔτρεφαν πρὸς τὸν ποιητὴ τῶν Ὄδῶν οἱ ἐπιστημονικοὶ κύκλοι τῆς Γαλλίας, ἀλλὰ καὶ τὶς γνωριμίες πού ὁ Κάλβος κατώρθωσε σὲ βραχὺ χρονικὸ διάστημα νὰ κάνη σ' ὅλα τὰ κοινωνικὰ στρώματα τοῦ Παρισίου.

Ἡ δεύτερη αὐτὴ συλλογὴ ἀποτελεῖ ἕνα εἶδος συνέχειας τῆς πρώτης. Μόνον ξεχώρισμα ἢ διάφορη χρονικὴ τους ἔκδοσι. Ἄλλως τὸ εἶδος τοῦ περιεχομένου, ἢ μετρικὴ, γενικὰ ὁ χαρακτήρας τῆς ποιήσεως, τὰ θέματα, ὁ παλμὸς εἶναι ἀκριβῶς τὰ ἴδια, ὥστε νὰ μποροῦμε νὰ θεωροῦμε τὶς εἴκοσι ὠδές σὰ μιὰ μόνη συλλογὴ πού τυπώθηκε σὲ δύο μέρη. Μὲ τὴ δημοσίευσι τῶν δύο συλλογῶν του, ὁ Κάλβος κατέλαβε ξεχωριστὴ θέσι στὸ Νεοελληνικὸ Παρνασσό. Εἶναι τὸ ποιητικὸ του κορυφῶμα καὶ τὸ ψηλότερο σημεῖο τῆς ἀκμῆς του. Βρίσκεται—νεαρῶτατος ἀκόμη—σὲ πλήρη ὀριμότητα. Τὰ ποιήματά του μεταφράζονται ἀμέσως, σχολιάζονται, θαυμάζονται. Ὁ ἴδιος ἀναγνωρίζει τὴν ἀξία του καὶ εἶναι ὑπερήφανος. Βλέπει γύρω του νὰ τὸν ἐκτιμοῦν ἐκλεκτὰ πνεύματα καὶ νὰ τὸν ἀποκαλοῦν νέον Πίνδαρον. Αἰσθάνεται μέσα του νέες δυνάμεις γιὰ μεγαλύτερα ἄλλα. Εἶναι ἡ μόνη φορὰ στὴ ζωὴ του πού νιώθει τὸν ἑαυτό του ἀνεξάρτητο, ἰσχυρὸ, νικητὴ. Βλέπει τὰ πρῶτα τοῦ βήματός του νὰ στεφανώνονται ἀπὸ ἐπιτυχία, καὶ νομίζει ὅτι ἡ τύχη τοῦ ἀνοιξε τέλος διάπλατα τὶς πύλες τῆς. Ἐτοιμάζεται γιὰ νέες ἐξορμήσεις· ὁραματίζεται μελλοντικούς θριάμβους, ἴσως τὴν ἀποθέωσι.

Δυστυχισμένε Κάλβε! Τὸ μεσουράνημα κράτησε ὅσο τὰ ὄνειρα μιᾶς ἀνοιξιάτικης νύχτας. Γρήγορα ἀρχίζει ἡ δύσι, τὸ κατρακύλισμα, ἢ ἀπογοήτευσι. Ὅλα του τὰ σχέδια γιὰ τὴν ποίησι καὶ γιὰ τὴ ζωὴ διαλύονται τὸ ἕνα μετὰ τὸ ἄλλο κατὰ τρόπο τραγικὸ κι ἀνεπανόρθωτο. Οἱ ὠδές του ἀποτελοῦν καὶ τὸ κύκνειον ἄσμα του· ἢ βροντόφωνη λύρα του πέφτει σὲ θρίμματα καὶ σιγᾷ γιὰ πάντα.

Ὁ ποιητής μας σκόπευε νὰ γράψῃ ἀργότερα καὶ ἄλλα ποιήματα, ἠρωϊκὰ, μὲ νέο περιεχόμενο καὶ νέα μέτρα, ἀλλ' ἡ ἐπιθυμία του ἔμεινε, καθὼς θὰ δοῦμε, ἀπραγματοποίητη⁽²⁰⁷⁾. Ἐτοί ἡ δεύτερη συλλογὴ τῶν ὠδῶν ἀποτελεῖ τὸ τέλος τῆς ποιητικῆς τοῦ